

***Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi –
Katre International Human Studies Journal***
ISSN: 2146-8117 e-ISSN: 2148-6220
June / Haziran 2020, 9: 257-298

الأدب الإسلامي قراءة في المصطلح والمفهوم

Istılah ve Kavram Üzerinden İslam Edebiyatı Okuması
*Islamic Literature: A Study of Terms and Concepts**

Rabih b. Haviyye

Muhammed Beřir İbrahim Üniversitesi
University of Mohamed El Bachir El Ibrahimi –
Bordj Bou Arréridj El-Anasser/ Algéria/Cezayir

Translator / Çeviren

Ayşenur Torunergil

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Arap Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Öğrencisi

aysenurtorunergil@gmail.com orcid.org/0000-0002-1019-4406

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Translation / Çeviri

* Bu yazı, *al-Nur* dergisinin 19. sayısında “*el-Edebü'l-İslâmî: Kırâe fi'l mustalah ve 'l-mefhûm*” (İstanbul 2019, s. 79-144) başlığıyla yayımlanan Arapça makalenin çevirisidir.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/alnur/issue/43482>

Submitted / Geliş Tarihi: 08 June / Haziran 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 28 June / Haziran 2020

Published / Yayın Tarihi: 30 June / Haziran 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June / Haziran

Issue / Sayı: 9 **Pages / Sayfa:** 257-298

Cite as / Atıf: Haviyye, Râbiḥ b. “İstılah ve Kavram Üzerinden İslam Edebiyatı Okuması [*Islamic Literature: A Study of Terms and Concepts*]”. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi – Katre International Human Studies Journal* 9 (June / Haziran 2020), 257-298.

Copyright © Published by İstanbul İlim ve Kültür Vakfı / Istanbul Foundation for Science and Culture, İstanbul, Turkey. All rights reserved.

Istılah ve Kavram Üzerinden İslam Edebiyatı Okuması

Öz: Bu araştırma, modern edebi eleştiride ve edebiyat tarihinde “*İslam Edebiyatı*” ıstılahı ile eski ve yeni dönemlere ait farklı anlayışlarının tanımları ve analizleriyle beraber bu ana kavramı oluşturan tüm terminolojik ve kavramsal araçları ele almaktadır. Bu kavramı destekleyen İslami düşüncenin hususiyetlerini tespit ediyor ve İslami akidenin de ayrıca vermiş olduğu ideolojisinin arkasındaki fikri çerçeveyi şekillendiriyor. Bu hususiyetleri ve hudutları belirlenmiş niteliklerden dolayı sürekli yenilenmeye açık bir edebiyat ve hedefine gayesine sıkı sıkıya bağlı ve yapısı itibariyle kompleks olan kemikleşmiş İslam edebiyatının temel karakteristik özelliklerini gösterir. Bu araştırma ayrıca şiir ve nesir gibi İslam edebiyatının önde gelen sanatlarına ve sürekli yenilenen deneyimsel sanatların en önemlileri olan; kaside, roman, kısa hikâyecilik ve tiyatro gibi alanlara da değiniyor. Yukarıdaki temel esasların ışığında, bu çalışma karmaşık ve sorunlu tüm dünya edebiyatlarına alternatif bir evrensel beşerî edebiyatın canlandırmasını teşvik eder ve bir İslami edebiyat çevre teorisi oluşturmak için yeni bir ufuk açar.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş edebiyat eleştirisi, İslami edebiyat, Edebiyat tarihi, Edebiyat teorisi.

Islamic Literature: A Study of Terms and Concepts

Abstract: The research offers description and analysis of the term “Islamic literature” and its concept. It also sheds light on the whole terminological and conceptual dimensions of this main concept in contemporary literary criticism and literary history as a new old concept. It defines characteristics of the Islamic perception that backs up the concept under study, forming its ideological framework and ideological background, which are presented by Rabbanıyah or God’s attributes of lordship, stability, realism, monotheism, positivity, balance and inclusiveness. Based on these characteristics and features, the research displays attributes and features of Islamic literature as a purposeful guided renewable open literature that is connected and committed to belief. The research also touches on most prominent arts of Islamic literature such as: poetry and prose. The research also delves into the most important continuing experiences in poem, novel story writing, in addition to its manifestation through theatre. ...The study, depending on previous points, paves the way towards - building a theory of Islamic literature that works on promoting an alternative universal literature that could replace all troubled human literature.

Keywords: Contemporary Literary Criticism, Islamic Literature, Literary History, Literary Theory.

Giriş

Herhangi bir bilimde yaygın olan bir ıstılah/terim o bilimin ana girişı sayılır ya da onda olan bütün bilgiyi ihata etmesidir. Çünkü terimler bilindiği üzere bilimlerin anahtarlarıdır, onda bütün bilimin temerküz edilmiş bir hülasası bulunur, onun üzerine bir uzmanlık dersi yapılabilir ve bilim kavramlarının gelişmesi ona bağlıdır ve ayrıca bilimin dallarını ve yöntemlerini kontrol altında tutar.¹ Herhangi bir bilim/ilim veya bilgide bu temel bağlamdan hareketle kavramsal ve terimsel sistem, bilimin özünü/cevherini teşkil eder ve bu sistemde ilmin kavramları arasında gelişen tüm ilişkili kavramlarda dahil olmak üzere terimin/ıstılahın varlığının bir hakikati ve mahiyetinin bir hülasası hükmündedir.

Istılah; doğruluğunu, netliğini, tanımını ve terminolojik sistemde emsalleriyle olan uyumunu ve insicamını kaybettiğinde ya da uygun olmayan bir üslup biçiminden dolayı karşılaştığı bilim ya da bilgi de sorun oluşturabilir. Bu da ifade ettiği sorunların tanınmasını engellemiş olur ve aynı zamanda anlama, algılama ve kavrama sürecinde karışıklığa neden olabilir. Bu sorunlar çeşitli sebeplerden dolayı kaynaklanabilir. Mesela bir kavramı ifade eden ıstılahların çokluğu, ıstılahların birbirine karışması, çeşitli ilmi bağlamlarla ve farklı bilgi alanlarında bağlantılı olan farklı anlayışlarla paylaşım içerisinde olması ve eski bir ıstılahı yeniden canlandırılma esnasında manada çıkan tenakuzlar, bir ibareyi Araççalaştırmada yaşanan sıkıntılar ve yabancı dilden yapılan tercümelelerdeki anlam çelişkileri çeşitli sorunlara sebebiyet vermiş olabilir.

Edebiyat ve eleştirisinde ki ıstılah sorunları dâl ve medlûl arasındaki ilişki sorunlarından değildir. Herhangi bir eleştirel terimi/ıstılahı kesin, muayyen ve sabit bir şekilde tanımlamak imkansızdır. Özellikle ıstılahlar, üzerinde yapılmış birçok tartışma konusu ve ideolojilerin hep iç içe geçmiş olduğunu görürüz. Böylece bu problem bazı nüanslarında birçok ihtilafli bakış açısı taşıdığından dolayı sorunsal olmaya devam edecektir. Ancak bu ifade herhangi bir ıstılahın özel ve genel yönlerine değinmekle araştırmacıyı mazur göstermez çünkü ıstılah üzerinde ittifak edilmiş bazı hususlar vardır ve uzlaşma sağlanan bu hususlar

¹ Ahmed Muhammed Kaddûr, *Mebâdiü'l-lisânîyyât*, 2. Basım (Dımaşk: Dârul'l-Fıkr, 1999), 29.

herkesçe bilinen ve doğruluğu kabul edilmiş bir hakikat durumunda oluyor. Bazı ihtilafli yönleri de vardır ki hala üzerinde tartışma yapılan bir alandır.² İslam edebiyatı ıstılahı, edebi ve eleştirel ıstılahlardan bir ıstılah olup bazı konularda kışkırtıcı rol oynamış; tartışma ve cedel ortamlarına yol açmıştır. Temsil ettiği bir hareket veya farklı istikametlerdeki yönelişler veya farklı akımlar veya üzerinde taşıdığı kavramsal olgu, eleştirel bir sorunsalı sembolize etmiştir ve bundan dolayı da İslam edebiyatı ıstılahının, artık bir vuzuha kavuşturulması ve yeniden tanımlanmaya ihtiyaç hissedilmesi ayrıca kavramsal ve de terminolojik yaklaşımları açısından da yeniden değerlendirilmeye tabi tutulması ilmi zorunluluk haline gelip ve bu alanda artık bir makale yazılması kaçınılmaz olmuştur.

1. İslam Edebiyatı Kavramı

1.1. İstilah Anlamı

“İslam edebiyatı” ıstılahı, İslam’ın çağrısına uyulmasıyla beraber Müslüman hayatının tüm veçheleriyle, kültürel, fikirsel, bilimsel, siyaset, ekonomi ve toplumsal vb. yönlerinde İslamileşmiş olmasının sonucu itibarıyla bu ıstılah ortaya çıktı. Bu ıstılahın ifade ettiği mana, literatürde özellikle Müslümanların acılarını ve umutlarını İslami tasavvur düzeyinde ya da İslami bakış açısıyla dile getirilmesi ve genel olarak da Müslüman edebiyatçının büyüleyici sanatsal bir dille biçimlendirdiği bir alan şeklinde anlaşıldı ve İslam’ın kabul ettiği zengin ve farklı duygusal fikri içerikleri, çeşitli sanatsal arzu edilen biçimlerde taşımasıdır.

Ebü'l-Hasan Nedvî, (1914-2001/1420-1333) bu çağrıya öncülük yaptı. Abdurahman Refet Paşa onun hakkında şöyle söyledi: Âlim ve fâzıl bir zat olan Şeyh (Ebü'l-Hasan Nedvî) bu konuyla alakalı ilk yazan ve dikkat çeken kişi oldu.³ Dımaşk'taki Arap ilmi toplantısında aza olarak seçildi. İslam edebiyatını çok önemseyerek orada İslami bir edebiyatın kurulmasına yönelik çağrıda bulundu. Bu konuda ilk çağrıda bulunan ve dikkat çeken kişi olması hasebiyle bu alanda ki çalışanların öncüsü konumunda oldu. “Arap edebiyat mirasına yeniden bakış” alanında yaptığı çalışmalarla

² Halil el-Mûsâ, *el- Hâdâse fi hareketi's-şi'ri'l-'Arabıyyi'l-mu'âşır* (Dımaşk: el-Cumhûriyye, 1991), 8.

³ Ebü'l-Hasan Ali en-Nedvî, *Nazarât fi'l-edeb* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1408/1988), 5.

tanınır hale geldi. Bu araştırmalarında hedeflediği temel unsurları en somut bir şekilde anlattığı “*Nazarât fî'l-edeb*” kitabının yayınlanmasını Uluslararası İslam Edebiyatı Birliği üstlendi.⁴ ‘Abdülbâsî Bedr “*Tanzîr ve ta'kîd*” kitabının giriş bölümünde şöyle dediği gibi: “Ebü'l-Hasan Nedvî'nin yazmış olduğu bu kitap İslami edebiyat prensiplerinin açıklandığı en iyi kitap olmakla beraber bir dizi edebi ve eleştirel kullanımını dolaylı ya da doğrudan bir şekilde köklendirdi.”⁵ Ebü'l-Hasan Nedvî'nin Dımışk bilim topluluğuna üye olarak seçilmesi 1957/1377'ye tekabül eder.⁶ Ebü'l-Hasan Nedvî'nin “*Nazra cedîd ile'l-edebi'l-'Arabî*” adlı çalışmasında açıkça İslami edebiyattan bahsetmese bile onun bırakmış olduğu mirasta İslam edebiyatına yönelik çağrılarını çok açık bir şekilde görülür. Eskiden beri bir emsal arayışlarında bu edebiyat, seleflerin rehberliğinde kökleşti ve bir temele oturtuldu. Geçen yüzyılın ilerleyen merhalelerinde seleflerin yönlendirmesi ile dini bir boyut kazanıp, makalelerde ve araştırmalarda bir yaygınlık haline geldi.⁷ Daha sonra Seyyid Kutub yazmış olduğu eserler ile onu takip etti ve neşrettiği “*Fi't-Târîh: fikra ve menhec*”⁸ ve “*en-Nağdu'l-edebî: Uşûluhû ve Menâhicuhû*” adlı kitapları İslami edebiyatın sarıh bir şekilde çağrısının yapıldığı ilk yapıtaşlarını oluşturdu.⁹ Seyyid Kutub ardından “*Menhecü'l-fenni'l-İslâmî*”¹⁰ adlı kitabında kendi fikriyatını daha çok geliştirdi ve fikriyat düşüncesi daha çok yaygınlık kazanmış oldu ve bu kitap İslam sanatının ayrılmaz bir parçası sayılan İslam edebiyatından bahsedilen ilk kitap addedildi ve “İslam edebiyatı” meselesi birçok farklı düzeylerde de tartışılarak ele alındı. Bu yürüyüş, öncü hocaların öğretileri rehberliğinde devam etti. Necib Kîlânî'nin “*el-İslâmiyye ve'l-mezhebü'l-edebîyye*” adlı eseri ile İmâdüddin

⁴ Nedvî, *Nazarât fî'l-edeb*, 5.

⁵ Abdullah Sâlih el-Veşemî, *Cuhûdu Ebi'l-Hasan 'Alî en-Nedvî en-nağdıyye fî'l-edebi'l-İslâmî* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1426/2005), 105.

⁶ Veşemî, *Cuhûdu Ebi'l-Hasan*, 105

⁷ Seyyid Kutub, *Fi't-Târîh: fikra ve menhec* (Kahire: Dâru's-Şürûk, Kahire, 10. Basım, 1413), 28

⁸ Seyyid Kutub, *en-Nağdu'l-edebî: Uşûluhû ve Menâhicuhû* (Kahire: Dâru's-Şürûk, 8. Basım, 1424-2003), 114.

⁹ Muhammed Kutub, *Menhecü'l-fenni'l-İslâmî* (Kahire: Dâru's-Şürûk, 2. Basım, 1427/2006), 6.

¹⁰ Abdurrahman Re'fet Paşa, *Naḥve mezhebi İslâmî fî'l-edeb ve'n-nağd* (Kahire: Dâru'l-Edebi'l-İslâmî, 4. Basım, 1418/1998), 113.

Halil'nin "*en-Nakdu'l-İslâmî'l-mu'âşır*" adlı kitabı bunlardandır.¹¹ Bu kişiler İslam edebiyatı çağrının hareket önderleri idi daha sonra bu ikisinin dışında davanın şuurunda olan fikri savunuculuğunu hararetle yapan risaletin vermiş olduğu asaletle şerefli bir vazife olarak kendisine addeden ve ayrıca yerine getirilmesinde bir zorunluluk olarak gören kişiler bu kutlu kafilere katıldılar. Enver el-Cündî'nin samimi gayretleri bu yolu daha da sağlamlaştırdı: İlk olarak, Arap edebiyatına giren batıdan gelme şaibeleri temizlemek oldu daha sonra hâkim olan metot ve yöntemlerin pençesinden Arap edebiyatını bağımsızlaştırdı. Tecrübelerdeki yanlışlığın, yanlışların defalarca tekrarlanması, yöntemin sahih olmaması, durumu ıslah zorunluluğu ve ana caddeye tekrar dönüş ihtiyacı gibi hususları dile getirerek şunları ifade etti: "Bu yöntemlerin tatbik edilmesinin üzerinden yaklaşık elli sene kadar zaman geçmiştir ve üzerinde tartışılması ve İslam'ın ışığında tekrardan incelenmesi bir zorunluluk arz etmiştir. Çünkü İslam, bizatihi İslami fikri bütünsel olarak inşa edendir ve Arap- İslam edebiyatını kurandır. Bu edebiyat, Kur'an'ın ortaya çıkış süreciyle beraber dil, belagat, nahiv vb. gibi ilimlerin va'd edilmesinden sonra ortaya çıkmıştır."¹²

İslam edebiyatının inşa edilmesi süreci Arap edebiyatının İslamlaşmasından sonra büyük gayretler sonucunda tamamlandı.¹³ Bu yönde büyük bir ilerleme kaydedilmesine rağmen bu çabalar hep kişisel olarak kalmıştı. Ancak başkanlığını Şeyh Nedvi'nin yapmış olduğu Uluslararası İslam Edebiyatı Birliği kurulmasından sonraki süreçte artık İslam edebiyatı bireylerin çabası değil bir topluluğun bir hey'etin ortak ürünü olmaya başladı. Şeyh el-Nedvi (1984\1405) yılında bu birliğin başkanlığını yürüttüğü sırada üçü Arapça olmak üzere altı dergi çıkarttı. Onlardan "el-Edebü'l-İslâmî" ve "Mişkât" adlı dergiler Arap ülkelerinde yayınladı. "Menârü's-şark" Bangaldeş'te ve diğer iki Arapça olmayan dergilerden biri "el-'Edebü'l-İslâmî" adı altında Türkçe olarak Türkiye'deki yayınevlerinden çıktı; ikincisi ise "Kâfiletü'l-edebi'l-İslâmî" ismiyle Urduca diliyle Hindistan yarımadasındaki yayınevleri tarafından yayınlandı. Pakistan yayınevi tarafından çıkarılan "Kâfiletü'l-

¹¹ Enver el-Cündî, *Haşâişu'l-edebi'l-'Arabî fi muvâceheti nazariyyâti'n-naqdi'l-edebiyi'l-hadîs*. (Beirut: Dârü'l-Kitâb, t.y.), 9.

¹² Enver el-Cündî, "Min Eslimeti'l-edebi'l-'Arabî ilâ inşâ-i edebin İslâmî", *Mecelletü'l-edebi'l-İslâmî* (Yıl 2, Sayı,7) Muharrem 1416, 3.

¹³ Me'mûn Ferîz Cerrâr, *Nazarâtü'l-İslâmiyye fî'l-edeb ve'l-hayât* (Beirut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1414/1993), 9.

edebî'l-İslâmî” dergisi üç dilde (İngilizce, Arapça, Urduca) yayınlandı. Bu dergilerde edebî ve eleştirel çalışmalar, teorik ve uygulamalı araştırmalar, özgün icraatlar edebiyatın farklı kollarında yayınlandı. Bu yayınlananlar, teorinin özelliklerini açıklayan, ilkeleri sabitleştiren, terim ve kavramları belirleyen, düşünce ve sanatta disiplinli modeller sundular. Uluslararası İslam Edebiyatı Birliği tarafından bu övgüye değer çalışmaları, gayretleri desteklemek için teşvik amaçlı yarışmalar düzenledi. Bunların ilki Hindistan Laknu'da (1981\1401) gerçekleşen İslam Edebiyatı Sempozyumu oldu. İkincisi Medine-i münevvere de (1981\1409), üçüncüsü Riyad'da Muhammed bin Suud İslam Üniversitesi'nde (1985\1405) gerçekleşti.¹⁴ İslam edebiyatı akımı güçlenmeye başladığında ve taraftarları da artmaya başlayınca Suud b. Muhammed Üniversitesi ona bir bölüm açtı ve onun için bir kürsü kurdu ve ders müfredatını onayladı. İslami edebiyatı yöntemi, Belagat ve Eleştiri kısımları kurulmuş oldu. Diğerlerine öncülük eden güzel örnek oluşturdu. Daha sonra bu güzel örneği Medine-i Münevvere Üniversitesi izledi.

İslami edebiyatı, göz ardı edilmesi zor olan bir edebiyat olgusuna dönüştü.¹⁵ Edebiyat toprağında kökleri sabitleşti, dalları ufka uzandı ve meyvesi olgunlaştı. Arap edebiyatında çıkan kitaplar teori oluşturmaya, benzersiz eserler üretmeye ve bu alanda araştırmalar yapmaya devam etti. İslam edebiyatı merkezi, belli bir seviyeye ulaştıncaya araştırmacılara ve öğrencilere yardımcı olması ve yol göstermesi amacıyla kütüphane için bir kılavuz koymayı ihtiyaç hissetti. Bunun üzerine modern asırda İslam edebiyatı alanında ürün vermiş tüm yazar ve eserlerin bir arada toplanacağı bir bibliyografya hazırlaması için görevlendirilme yapıldı. Bu görevi Abdülbâsıt Bedr üstlendi ve tereddüt etmeksizin büyük bir gayret sarf etti ve kılavuzun birinci cildi böylece çıkmış oldu. İslam edebiyatı yazımı iş hacminin son derece büyük olması ve İslam edebiyatı ile alakalı maddelerin çok fazla olmasından dolayı Arap dili ile kaleme alınmış İslam edebiyatına bir sınırlandırılma getirildi.

Abdülbâsıt Bedr başarısındaki tecrübeyi şöyle ifade etti: “Uluslararası İslam Edebiyatı Birliği bu bibliyografyayı çok

¹⁴ Abdülbâsıt Bedr, *Delîlu mektebeti'l-edebi'l-İslâmî fi'l-'aşri'l-ḥadîs* (Amman/Ürdün: Dâru'l-Beşîr, 1431/1993), 5.

¹⁵ A. Bedr, *Delîlu mektebeti'l-edebi'l-İslâmî*, 9.

önceden beridir hazırlamayı istemişti ve sonunda bu bibliyografya kitabının hazırlanması için sözleşme imzalandı daha sonra ben öncelikli olarak dergilerden gazetelerden diğer süreli yayın yapan Arapça mecmulardan ve bulabildiğim özel, kamu, ticari ya da resmi kütüphanelerden edebiyat maddelerini toplamaya başladım lakin ne kadar da yılmaz ve azimli bir araştırmacı da olsa tek kişinin gayretleriyle yapılamayacak kadar büyük hacimde bir alan buldum. Arap dünyası Okyanustan Haliç'e kadar uzanıyor ve orada alanın hacmini artıran, araştırmannın sınırlarının dışında çıkan yayınlar araştırmacılarının külfetini arttırıyor. Bu yüzden İslam edebiyatı ve çalışmalarının yayıldığı büyük sahada, çabalarında yoğunlaşarak artırılması gerekmektedir.”¹⁶

Bibliyografyanın birinci cildi müellifin İslami edebiyat alanında ulaşabildiği farklı tüm türde ki ürünleri ihtiva ediyor: Tez, makale, tercüme, hatıralar, divan şiirleri, seyahatnameler, kısa hikâyeler, seçme şiirler, düşünceler, tiyatrolar gibi.

Filhakika İslam edebiyat ıstılahı yeni bir kullanım değildir. Edebiyat tarihi ile alakalı yazılarda cahiliye asrının sonraki dönemin edebiyatı olan yani İslam'ın başlangıcı vahiyle beraber Kur'an'ın ortaya çıktığı dönem için atıf da bulunulmak için bu ıstılah kullanılmıştır. İstılahın kullanıldığı bu dönem Resulullah'ın önemli sahabeleri gibi olan Hulefâ-i Râşidîn dönemine kadar uzatılabilir. Bu dönem Sadru'l-İslam edebiyatı olarak da anılır. Bu çerçeve içerisinde Nâyif Ma'rûf bu döneme yönelik edebiyat ıstılah kavramını şöyle tanımladı: “Bu aceleyle bizi ilgilendiren yazmak için kilometre taşı olarak İslam edebiyatı kavramını tanımlamaktır ve peygamberliğin gelişiyile başlayan İslam asrı ile Hulefâ-i Râşidîn döneminin bitişi arasındaki geçen süreyle sınırladık. Bu dönem geçmiş zamanda, şimdiki zamanda ve gelecek zamanda olmaya devam edecek ve bu dönem kalplerin arzuladığı, akılların onunla irşad edildiği ve ruhların onunla yüceldiği bir busedir.”¹⁷ Yukarıdaki bu ifadeden, ıstılahın akıl ve vicdanla uyumlu bir İslami insan kişiliği inşa etmenin nedeni olan İslam'ın, bu ıstılah doğrultusunda fikri/entelektüel bir zemin altyapısı olmadan sadece tarihsel

¹⁶ Nâyif Ma'rûf, *Edebü'l-İslâmî fi 'ahdi'n-Nübüvve ve Hilâfeti'r-Râşidîn* (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2. Basım, 1418/1998), 7.

¹⁷ N. Ma'rûf, *Edebü'l-İslâmî fi 'ahdi'n-Nübüvve ve Hilâfeti'r-Râşidîn*, 7.

zaman açısından tanımlandığı açıktır.¹⁸ Bu görüşe göre, “bir fikrin edebiyatı değil, bir devrin edebiyatı” olarak anlaşıldı.¹⁹ Bu görüşün eksikleri arasında bu edebiyat kavramının dönemsel zaman çerçevesini oluşturmaya yönelik olabilir çünkü bir zaman dilimi, bir kap gibidir içerisinde İslami görüş olsun ya da olmasın gayri İslami olan fikir ve düşünceleri de barındırabilir.

Bu ıstılah bir kez daha tanımlanmıştır çünkü ifade ettiği anlamlar genişlemiştir ve artık diğer Arap olmayan İslami toplulukların mensur ve manzum alanında yazmış oldukları önemli eserlerde ıstılahın mana kapsamı altına girmiştir. Bu eserler de tabii olarak kendi milletlerinin kültürel özelliklerinin etkisi altındadır ve koymuş oldukları bu eserler İslami tasavvur düşünme biçimini tam olarak benimseyememiş sindirememiş de olabilir. Bu tanım ulusal ve kavmidir çünkü bu edebiyat kendisinden ortaya çıktığı millete dayanmaktadır. Belki bu kavramın ıstılahını başlangıçta bu şekilde kullananlar ilk oryantalistler olabilir daha sonra onların öğrenciler beğenmiş ve benimsemiştir ve oryantalistleri aynı zaman diliminde takip eden Arap öğrenciler tarafından da kabul edilmiş olabilir ve Arap öğrencilerin kitaplarında İslam edebiyatı, Arap edebiyatı, doğu Müslüman edebiyatı, şark edebiyatı, Müslümanların edebiyatı, İslam dünyasının şiiri gibi ıstılahlar kullanıla gelmiş ve yaygınlık kazanmıştır.

Bu ıstılahlar aslında kendi edebiyat tarihine ve ait olduğu coğrafyaya dikkat çekiyor.²⁰ Buna bağlı olarak da bu ıstılah, dilin biçimsel yönü itibarıyla Arap-İslam kültürel çevrede daha çok yaygınlık kazanmıştır.

İstılahın yeniliğine gelince, modern kullanımda paradoksal bir anlamla şekilleniyor. Şiirinde ve nesrinde İslam'ın prensiplerine ve değerlerine bağlı bir Müslüman tarafından yayınlanan edebiyatla sınırlı olmasıdır. Bu tanımın ışığında İslam davetinin aydınlatıcı prensipleriyle, yüce değerleriyle ve bedihi öğretileriyle çelişen tüm edebiyatlar ve hatta Müslüman biri tarafından yayınlanmış olsa bile İslam edebiyatının dairesinden uzaklaşır. Öyleyse bu ıstılahın umumi anlamı, erken dönemde ki İslamiyettir;

¹⁸ Me'mûn Ferîz Cerrâr, *Haşâ'îşu'l-kışşati'l-İslâmiyye* (Cidde: Daru'l-Menâra, 1408/1988), 13.

¹⁹ Veşemî, *Cuhûdu Ebi'l-Hasan 'Alî en-Nedvî*, 66.

²⁰ Ahmed Muhammed Ali Hantûr, “Muştalahu'l-edebi'l-İslâmî beyne eydi'd-Dârisîn”, *Mecelletü'l-edebi'l-İslâmî*. S. 2. A. 5. Receb 1415, 16.

kastedilen amaç ise İslam'ın doğuşundaki edebiyattır ve İslam edebiyat ıstilahının yönteminden bahsedilmediği modern çağdan önce ki araştırmaları incelediğimizde İslam edebiyatı ıstilahının kullanıldığını görürüz. Mesela Muhammed Halefullah Ahmed (*Dirâsât fi'l-edebi'l-İslâmî*), Sami Mekki Ani (*Dirâsât fi'l-edebi'l-İslâmî*) ve Abbas Cerrârî'ye ait (*min Edebi'd-Da'veti'l-İslâmiyye*) kitapları gibi.²¹ Bu özel ıstilahın anlamı, edebiyatta ki doktrinel İslam ya da tasvir ve tasavvur etmede ki İslami usul ve kaideleri, manasına gelmektedir ve öyle adlandırılır.²² Dünya edebiyatından İslami edebiyatın çizgisine uyan bazı girdilerin olduğu bu yüzden ıstilahın ifade ettiği manalarda bir genişleme söz konusu olmuştur. İslami edebiyat araştırmacıları ve savunucuları bu manalar çerçevesinde bir takım kavramlar öne sürdüler daha sonra edebiyat, Müslüman edebiyatçı olsun ya da olmasın İslam'ın kâinat, yaşam, insan anlayışlarıyla örtüştüğü bir alana dönüşmüştür. Bazı hikmet sahibi edebiyatçılar ile gayri müslimlerden bazı hümanist edebiyatçılar İslam'ın zamansal ve mekânsal sınırlarıyla uyum sağlanabilen veya bu zamansal ve mekânsal durumları aşabilen durumlarda bazı birliktelikler sağlayabilmişlerdir. Buna dayanarak şunu diyebiliriz İslam dini insan fitratı üzerinedir ve bu anlam İslam'ın kâinat, hayat ve insan tasavvuru yörüngesinde döndüğünden dolayı sınırlı ve dar bir anlama sahiptir ve bu edebiyat İslam'ın prensiplerine sözlü ve fiili olarak sıkı sıkıya bağlı dindar edebiyatçılar tarafından yazılır.²³

İslam edebiyatının, kavram ve ıstilah açısından bazı sorunsalları olduğu açıktır; tek bir kavram üzerine manalar ittifak etmemiş ve netlik kazanamamıştır. Dakik bir tanım hala daha yapılamamış ve sınırları saptanamamıştır. Bu mesele yalnızca İslam edebiyatını kapsamamaktadır; beşeri bilimler de kendi terminolojisinden yoksundur ve bilimsel bir mutakabata ve bir kontrol sistemine sahip değildir. Belki de İslami edebiyat ıstilahında bir anlaşmazlık gibi görünen şey ıstilahı vasıflandırma cihetinden ya da onun oransal boyutundan gelir. Bununla demek istiyorum ki İslam ile kastedilen ve onunla vasıflandırma ancak İslam'ın ilkeleri ve değerleriyle uyum içerisinde olması gerekir ve onun izin verdiği ölçüde ittifak vardır veya edebiyatçının elinde

²¹ Hantûr, "Muştalahu'l-edebi'l-İslâmî beyne eydi'd-Dârisîn", 16.

²² Hantûr, "Muştalahu'l-edebi'l-İslâmî beyne eydi'd-Dârisîn", 17.

²³ Hantûr, "Muştalahu'l-edebi'l-İslâmî beyne eydi'd-Dârisîn", 16.

olan yakın bir İslam kaidesiyle bunu vasıflandırma zorunluluğu vardır.²⁴

İslam edebiyatı ıstılahı ilk başta edebiyat çevreleri tarafından muhalefet edilmiş eleştirilmiştir ama bu edebiyatçıların eleştirilerine bir karşılık verilmemiş ve onların eleştirileri hiç gerekçe olmaksızın artarak ıstılah, tamamen reddedilmeyle karşı karşıya kalmıştır. Arap edebiyatı, İslam edebiyatı olmaya devam ettiği sürece bu ıstılahta kullanılarak biçim kazanmaya devam edecektir ve hatta bazı edebi metinlerde İslam'ın değerleriyle bağdaşmayan bazı şeyler bulunsa bile bu ıstılah kullanılmaya devam eder. Lakin bu bağdaşmayan durumlar azdır tamamen onun tabiatını; sıfatını değiştirecek kadar değildir. Binaenaleyh bu modern ıstılahın yerine eski ıstılah olan Arap edebiyatını kullanmak uygun düşmez. Bu sonuncu olan kastedileni gerçekleştirir ve amacı yerine getirir. Gerçek olan şu ki Arap edebiyatı nübüvvet asrında ve Hulefâ-i Raşidîn döneminde saptamalardan, bozulmalardan korunmuş olsa bile daha sonra takip eden asırlarda ve bazı dönemlerde tahriflerden ve kayıplardan korunamamıştır. Doğru İslami tasavvur ile disiplin altına alınması gereken İslam edebiyatı ıstılahına nispetle Arap dilin başlangıç noktasına dayanan Arap edebiyatı ıstılahını kullanmakta endişe edilecek bir durum yoktur. Bu açıdan iki ıstılah arasında çelişki söz konusu değildir.²⁵

Şimdiye kadar İslam edebiyatı kavramının muhtevası hatta yöntemi hakkında bir tartışma mevzusu olmamıştı fakat tüm tartışma konuları terminolojiye ve ıstılahlara yöneldiğinden dolayı bu asırda bu tartışma gündeme oturmuş oldu. Zira geçen yüzyılın o zaman ki entelektüel, kültürel ve edebi iklimleri; İslam edebiyatını, İslam ekonomisini, İslam psikolojisini ve İslam sosyolojisini gibi farklı alanlardaki İslami disiplinleri kuracak yeteri kadar donanıma sahip değillerdi. Bununla birlikte bu kavramlar ve ıstılahlar her çeşit fikri ve kültürel ıstılaya karşı koymak için sahih bir İslam'a geri dönüş daveti sırasında üretilmişlerdir. Bu ve benzeri ıstılahların üzerinde hemen hemen mutabık kalınmıştır. Bir açıdan bu kadar kompleks olması bilimsel addedilmiyor diğer açıdan ise

²⁴ Abdülkuddüs Ebû Salîh, "Şühbetü'l-muştalah", *Mecelletü'l-edebi'l-İslâmî*. (Yıl 2, Sayı 8). Rebiussânî 1416/1995, 3.

²⁵ Muhammed Kutub, *Min Kadâyâ'l-fikri'l-İslâmiyyi'l-mu'âşır* (Kahire: Dâru's-Şürûk, 1423/2003), 146.

onların görüşlerine göre aşılmaması gereken fakat sınırları belirlenmemiş bir alanda bir dine sıkıştırılma durumudur. Allah ile kul arasında ilişki yeri kalptir ve bunun gerçek hayatla hiçbir bağı yoktur.²⁶

İstilahın tetiklediği bu tartışmaların ortasında ana ıstilah (İslami edebiyat), yerine konulmak üzere bazı terminolojik alternatifler önerildi. Bu terimler listesinin en başında, davet edebiyatı terimi, İslam'a yönelim terimi, Müslüman edebiyatı terimi, İslam halklarının edebiyat terimi, dini edebiyat terimi, İslam akidesinin edebiyat terimi ve ahlaki edebiyat terimleridir. Bütün bu terimlerin mahiyeti ve tetkikini dal ve medlul açısından göz önüne alındığında ana terimin bütüncül modernlik anlayışının ifade ettiği tüm manaları içermesi ve ayrıca alternatif terimlerin bir takım cüz'i anlamlarını da yerine getirmesi açısından ana teriminin seviyesine bu alternatif terimler ulaşamaz. İslam edebiyatı, bu kâinata dolu bir hayatla yaşayan insanı ve geniş yeryüzü ile alakadar herhangi bir insani tecrübeyi ya da herhangi bir mevzuu kapsar.

Davet edebiyatı ıstilahı önemli olsa bile *İslami edebiyat* ıstilahının geçirmiş olduğu tecrübe süreçlerinde edinmiş olduğu her manayı ifade etme kapasitesine sahip değildir.²⁷ Diğer bir kısım olan *İslam'a yönelim* ıstilahı ise İslam edebiyatı ıstilahını küçümsüyor ve onun durumu önemsizleştirmeye çalışıyor ve bunu sadece bir yöneliş veya boyut haline getirir ve seçkin İslami hususiyetlere dayanan edebi doktrinleri ve bütüncül nazariyat sıfatını yasaklar. Eğer bilinen bir edebiyatçının eserlerindeki belirli bir eğilimi tanımlamak istiyorsak bu ıstilahı ana ıstilahın yanında kullanmakta bir beis yoktur. Kendine özgün tecrübeler sık sık çeşitli akımlar doğrultusunda değişiklik gösterebilir ve İslam'a yönelim ıstilahı eğer muhteva ve biçimsel yönden bu edebiyata ilişkin bazı hususiyetler taşıyorsa üzerinde çalışılma yapılması kaçınılmaması gereken bir durumdur.

Müslüman edebiyatı ıstilahına gelince bir ıstilahta olması gereken şartların birinden yoksundur. Herhangi bir Müslümanın İslami tasavvuruna uygun ve ona göre yayın yapan bir edebiyat tanımında efradını cami ağyarını mâni düsturunda gerekli yeterlilik sağlanamamıştır.

²⁶ A. Ebû Salîh, "Şühbetü'l-muştalâh", 4.

²⁷ A. Ebû Salîh, "Şühbetü'l-muştalâh", 6.

Abdülkuddüs Ebû Sâlih, muhtevası açıdan İslam tasavvuruna uygun olan metinlerinin sorunsalları hakkında şöyle demiştir: “Bu metinler İslami edebiyatla uyumludur ve İslam edebiyatı birliğinin tanımladığı ve ayrıca ezberimizde de olan bu kesin kıstastan dışarı çıkmadık. O tanım da şudur: İslam tasavvuruna göre yaşamın ve evrenin amacına yönelik anlamlı sanatsal bir ifadedir.”²⁸ Said Ebû Rıza’nın benimsediği görüş ise şudur: “Gayri müslimlerin İslam hassasiyetlerine uygun bir biçimde yayınlanmış eserlerini İslam edebiyatı çatısı altında sınıflandırabiliriz.”²⁹ Bununla birlikte Said Ebû Rıza birbirleriyle uyum içerisinde olan edebiyatlar ıstılahından etkilenmiş olsa bile o zaten, İslam edebiyatı literatürünü ister gayri müslim ister dindar olmayan birileri tarafından yayınlanmış olmasında hiçbir mahzur görmez ve ona göre *İslami* sıfatın bu açıdan anlaşılması yanlıştır. Yayınlanmış olan literatürün sadece dindar kişiler tarafından yazıldığı şeklinde anlaşılması, geniş bir alanı daraltmaktan başka bir şey değildir. Müslüman sıfatında olduğu gibi esasen *Müslüman* sıfatı, İslam’ın edebiyatla olan ilişkisini kuvvetli hale getirmez. “*İslami*” lafzın manasından dolayı edebiyatta sanki daha çok İslam’ı gerçekleştirmeye çalışıyoruz şeklinde bir inanç eğilimleri vardır. Bu İslam’ın değerlerini, ilkelerinin önünü tıkamaktır ve bütün bir İslami tasavvuru yok etmektir.³⁰

İslam edebiyat ıstılahının zorunluluğunu savunan ve hatta öncülerinden olan Muhammed Kutub, İslam edebiyatı çatısı altında adlandıramayacağımız bir tür edebiyatın olduğu konusunda uyarı yapmıştı çünkü onlar ve onları destekleyenler Müslüman değillerdi, sadece İslam edebiyatıyla ilgili bazı anlayış, kavram ve bazı modern ve klasik yönelimlerde ortak noktalar vardı ve Muhammed Kutub, Resulullahın (sav) tutumunu örnek almamız, onu takip etmemiz yönünde tavsiyede bulundu ve şöyle dedi: “O edebiyat sadece bazı açılardan İslam’la uyuyorsa biz orada dururuz.”³¹

“Müslüman halkların edebiyatı” terimi, bir edebi doktrini için veya bir edebiyat teorisi için bir ana başlık olmaktan uzak

²⁸ Sâ’d Ebu’r-Rıdâ, “Edebül-İslâmî beyne’l-mefhûm ve’t-ta’rif ve’l-muştalâh”, *Mecelletü’l-edebî’l-İslâmî* (Yıl 2, Sayı 7), Muharrem 1416/1995, 94.

²⁹ Sâ’d Ebu’r-Rıdâ, “Edebül-İslâmî beyne’l-mefhûm ve’t-ta’rif ve’l-muştalâh”, 94.

³⁰ M. Kutub, *Min Kadâyâ’l-fikri’l-İslâmiyyi’l-mu’âşır*, 157.

³¹ M. Kutub, *Min Kadâyâ’l-fikri’l-İslâmiyyi’l-mu’âşır*, 94.

görünüyor. Bir yandan, İslam halklarının edebiyatları, İslam'a ters düşen inançları ve İslam'la muhalefet içerisinde olan ideolojilere dayanan eğilimleri ve doktrinleri içerebilir. Edebiyatlar içerisinde Arap edebiyatının durumu şudur: Hem modern ve hem geleneksel açıdan birbirine zıt muhalif akımların bir arada bulundurulmasıdır. Öte yandan, İslami edebiyat sadece Arap edebiyatı veya Arap halkının edebiyatı değildir çünkü bu durumda kendine has dilleri olan diğer İslam halkları, bu edebiyattan uzaklaşmış olacaktırlar ama şunu diyebiliriz ki Arap dili, İslam edebiyatının birinci dilidir ve diğer İslam halklarının dilleri de İslam edebiyatına eklenir. Böylece bütün Müslümanların edebiyatlarını kapsayan bir İslam edebiyatı manzumesi oluşturulabilir. İslam'ın değerleri kökleşmiştir ve İslami edebiyat ıstılahı yaygınlaşarak aramızda ortak bir terkip olup ve onun savunucuları arasında tek bir edebiyat kimliği taşınma durumuna dönüştü. Lakin "İslami halklar edebiyatı" terkibine gelince bu terkip ihtilafa ve ayrışmaya sebebiyet verebilir.³²

Abdülhamid İbrahim seçkin terimlerden önerdiği terimi şöyle ifade etmiştir: "Edebi bağlam, terimin (Arap İslam edebiyatı) olmasını gerektirse bile İslam sıfatına yoğunlaşmak aslında içeriğin biçime olan üstünlüğüdür." ³³ Sunuş yöntemdeki ihmali ve fikirlerini en yüksek sesle dile getirmesi ya da doğrudan içeriğin biçime olan üstünlüğü İslam edebiyatında gözlenmiştir ve çıkış mercii bağlamı da göz önüne alınarak bu ıstılah (Arap İslam edebiyatı) sunulmuştur.

Sonuç olarak İslam sıfatı diğerlerine nazaran daha ön plandadır ve Arap sıfatında ise en çok tereddüt yaşanmıştır çünkü Arap sıfatı, İslam'ın bütün dillerde ve mekanlarda taşıdığı muhtevalarla bağlantılı hale gelmiştir. Arap dili bu muhtevalarla biçimlenen bir formu ya da salt bir dili ifade etmektedir. Edebiyat alanında olduğumuz müddetçe biçimden geri duramayız. Dil unsurunun estetiğin ve sanatın imkan verdiği ölçüde ki tüm potansiyellerini değerlendirmeye alınması kaçınılmazdır. Bu ıstılahın gölgesinde, İslam edebiyatı, onu yeniden tanımlar: "Sanatsal formda ki Arap-İslam medeniyetinin ruhunun bir ifade

³²Abdülhamid İbrahim, "el-Edebü'l-İslâmî ve'l-Ĥurûc mine'l-me'zak", *Mecelletü'l-edebî'l-İslâmî- Râbiatü'l-âlemi'l-İslâmî*, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle (Yıl 3, Sayı 11), Rebiulevvel 1417/1996, 21.

³³ A. İbrahim, "el-Edebü'l-İslâmî ve'l-Ĥurûc mine'l-me'zak", 24.

biçimidir.”³⁴ Bu istilahın aynısı Âbid Tefvîk el-Hâşimî, çağdaş İslam edebiyatını içeren ve Yemen, Hindistan, Mısır, Irak ve Şam’daki şiir ve nesrin tarihlerini de ele alan “*el-Vecîz fî’l-edebî’l-İslâmiyyi’l-mu’âşır ve târîhîhî*” adlı eserinin mukaddimesinde şöyle demiştir: “Özgünlük ve yenilik yolunda ilham verici ve bir usule dayanan Arap-İslam edebiyat fikri, odaklanmaya çalıştığım bir genel bakış açısıdır.”³⁵ Yazarın araştırmasındaki değerlendirmeleri istilahları sorunsal olmaktan uzaklaştırmasıdır ve mukaddimesinin başında buna dair şöyle açıklamada bulundu: “Bu eser XX. yüzyıldaki düz yazıları ve özgün şairlerin kıymetli metinleri ile beraber çağdaş İslam edebiyat tarihinin bir muhtasarıdır ve ayrıca biz edebi terimler sorununu gündeme getirmek istemiyoruz.”³⁶ Çünkü onun meselesi İslam edebiyatındaki ahlak, akîde, toplum, sanat, estetik değerleri ve açık kavramları temsil eden metinleri yayınlamaya odaklanmaktı. Daha önce kabul edilmiş kavramın başlığının manasından başlayarak çeşitli araştırmalar bağlamında tereddütler fazla olmasına rağmen telaffuzda ve anlamda İslam edebiyatı terkiibini kullanma eğilimi olsa bile İslami fikrin öncülüğünü yapan bazı yazar ve edebiyatçılar ümmetin maruz kaldığı medeniyet ve kültürel istilalarını acilen zorunlu bir biçimde durdurulması yönünde çağrıda bulunuyorlar. ³⁷ Müslüman edebiyatçının temayüz eden kuralları ve özelliklerinin şu ifade de olduğu gibi: “Yazarın, bazı kişisel özelliklerini ve ataletlerini göz önünde de bulundurarak, bu toplumun inanç, sanatsal, estetik ve entelektüel öğelerini baz alarak edebiyatçının aynı zamanda yenilikçi ve özgün olmasını istiyoruz. Edebiyatı ruhu olmayan klasiğe benzetmek suretiyle ya da zanaat edebiyatı inşa etmeye çalışıyorlar fakat esasen dava, özgün olmakta yatar ümmetin kimliğinden ruhundan ayrıksı garip formlar icat etmek değildir.” ³⁸ Âbid Tefvîk el-Hâşimî sözlerinde kuşkusuz, bu edebiyatı iki önemli koşulda kurmanın gerekliliği konusunda ısrar etti. O iki şart ise İslami fikriyat ve geleneksel tarzı aşan sanatsal biçimdir.

³⁴ Âbid Tefvîk el-Hâşimî, *el-Vecîz fî’l-edebî’l-İslâmiyyi’l-mu’âşır ve târîhîhî* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1420-2000), 9.

³⁵ A. T. el-Hâşimî, *el-Vecîz fî’l-edebî’l-İslâmî*, 7.

³⁶ A. T. el-Hâşimî, *el-Vecîz fî’l-edebî’l-İslâmî*, 7.

³⁷ A. T. el-Hâşimî, *el-Vecîz fî’l-edebî’l-İslâmî*, 7.

³⁸ Ahmed Muhammed Kıddûr, *el-Muhtâr fî’l-edebî’l-İslâmî* (Dımaşk: Dâru’l-Fikr, 1414/1993), 11.

Burada altı çizili olarak belirtilmesi gerekir ki “konunun büyüklüğü ve fikriyatın yüceliği, eğer yapı kırılğan ve ilhamı tesiri zayıfsa metnin değerini yükseltemezler buna karşılık konunun bayağılığı ve fikriyatın basitliği metni alçaltamazlar lakin özgün olmanın şartlarını yerine getiren sanatlı bir ifade olmaya devam ettiği müddetçe.”³⁹İslami edebiyatın formu/yapısı, herhangi özgün uygulamayla veya eleştirel yaklaşımla heder edilmemesi gereken bir sermayedir çünkü bu form edebiyatçının edebiyatın hakkını verinceye kadar bozulmaması gereken İslam edebiyatının güzelliği ve süsüdür. Ana istilâh bu anlamı eğer vermiyorsa sonuncu istilâhın kullanımı için bu geçerli bir sebeptir. Önerilen terminolojinin geri kalanları ise bir terkipte veya ana istilâhla rekabet etme anlamında kullanımları mevcut da değildir. Geri kalan terminolojiler kavram açısından yetersizdirler çünkü zengin insani tecrübeyi bütün yönleriyle kapsayan *İslam edebiyatı* istilâhına yetişemezler. Dini edebiyat istilâhı genel bir istilâhtır çünkü bütün uluslararası edebiyatlar sonuç olarak din meydanında doğmuşlardır. (İslam edebiyatı onun alternatifi gibidir) Edebiyatı, hayatın farklı ufuklarına uzanmış çeşitli uçlarından tutup onu dar bir köşeye sıkıştırıyor ve ayrıca onu ibadetler ve akaid dairelerini aşmayan konularda ifade etmeye zorluyor. Gerçekte olan ise İslam diğerlerinden farklı olarak kuşatıcı bir nizâm oluşturmuştur. Birini diğeri için ihmal etmeyen bütün yönleri önemsenen seçkin bir hayat rotası çizmiştir. İslam’a karşı yükümlülüğü olan edebiyatın bu gerçeği temsil etmesi beklenir ve İslam edebiyatına üzerinde asılı madalyon da budur.

Ahlak ve akidenin bazı konuları üzerinde sebat etmeye çalışan edebiyatlardan ve onlardan ilham alan Ahlaki edebiyat ve İslam akidesi istilâhları Dini edebiyat istilâhına daha yakındır. İslami edebiyat, İslam akidesinin, hoşgörü ve mükemmel ahlakından kaynaklandığı doğrudur bununla birlikte İslam edebiyatı uzaktan bütün ufukları dolandır ve sağlam insani fitratı silkeleyen bütün nağmelere sebep olur. Terimin ahlaki amaç edinmesinden dolayı tecrit edilmesi doğru olmaz o edebi İslam’ın nazarında eleştirel normlardan biri ve muhtevası açısından lehinde veya aleyhinde bir hüküm koyucudur. Behçet Abdülgafûr el-Hadîsî, bu normun önemini vurgulayarak şöyle dedi: “Ahlak normunun

³⁹ Behçet Abdülgafûr el-Hadîsî, *el-Kaşîdetü'l-İslâmiyye ve şu'arâuha'l-mu'âşirûn fi'l-'Irâk* (İskenderiyye: el-Mektebü'l-Câmi', 2003), 50.

göreceli olarak da olsa eleştirel ilim içerisinde kaldığını ve şiiri tüm dış etkilerden uzak tutma ve bu dilsel alakalardan müteşekkil içsel sanatlı biçimlere odaklanma yönündeki modern eleştiri eğilimine rağmen ahlakın bir norm olduğuna inanmaya devam edeceğiz.” Şu var ki manevi ışıkların ve onun sanatsız anlamlarından suretlerini tecrit etmek zordur. Özellikle insanın nefsi ilhamın kaynağıdır ve o kaynak genel bir sanat anlayışı ortaya koyandır. Özellikle şiirde güzel bir şey varsa doğrudan insanın ruhunun kabul mevkiinde yer alır. Beğenme duygusu sadece sanatsal açıdan değil bilakis her bakımdan estetikle duygularla insan ruhunu etkileyen beğenmeye neden olan her şeydir.⁴⁰ Ahlak normu eserin estetik ve sanatsal biçimine bakarak ve buna göre değerlendiren diğer normlar bir normdur. Bu, ahlak edebiyatı terimini anlamını daraltmakta ve referansını sınırlandırmaktadır, ayrıca bazı gayrimüslim halkların edebiyatı ahlaki normla nitelenmiştir.

İslami eleştiride (İslami edebiyat) ıstılahının manasını taşıyan tedavülde olan başka ıstılahlarda mevcuttur. Mesela Ahmed Bessâm es-Sâ’î, “*el-Vâkı’ıyyâtü’l-İslâmiyye fi’l-edeb ve’n-Nağd*” adlı eserinde İslami gerçekçilik/realizm terimini önermiştir. Terim kavramını edebiyatın tanımladığı gerçeklik türlerinden ayırarak vuzuha kavuşturmaya çalışmıştır. İslami gerçeklik terimiyle, insanın varoluşsal hakikatinin sadece akıldan ibaret olmadığı konusunda ısrar ediyor ve insanın salt maddeden oluşmadığı bilakis onun ruh, madde, akıl, akıl ötesi bir gerçek ve hakikat olduğunu ifade ediyor. Hem gerçeklik ve maddi dünyevi gerçeklik hem de hakikat (yüce ilahi hakikat) edebiyatta İslam gerçekçiliğini karşılıklı yardımlaşarak desteklerler. ⁴¹ Hilmi Muhammed el-Kâ’ûd, “*el-Vâkı’ıyyâtü’l-İslâmiyye fi rivâyeti Necîb el-Kilânî*” adlı eserinde “İslami gerçekçilik” terimini kullanıyor. Bu işaret ediyor ki İslam realizmi, Avrupa’nın realizmi (eleştirel pozitivizm) den ve komünizm realizmi (Marksizm) den ikisi arasındaki ortak sanat ve nesnellik temelleri açısından farklıdır. Abartıya veya korkuya kapılmadan daima insafı olan İslam tasavvurundan eleştiriler başlanarak İslami gerçekçilik kendisindeki eleştirilere rağmen realizmi destekliyor. İntisaptaki

⁴⁰ Ahmed Bessâm es-Sâ’î, *el-Vâkı’ıyyetü’l-İslâmiyye fi’l-edebi ve’n-nağd* (Cidde: Dâru’l-Menâra, 1405/1985), 17.

⁴¹ Hilmi Muhammed el-Kâ’ûd, *el-Vâkı’ıyyâtü’l-İslâmiyye fi rivâyati Necîb el-Kilânî Dirâse nağdiyye* (Dâru’l-Beşîr, Amman/Ürdün, 1996), 15.

benzeşmezlik sebebiyle ön yargılı olunmaz. Sınıflar arasındaki mücadele, sosyalist realistlerin istediği gibi tasvip edilmiyor. Artık umut İslam realizmidir. Umut ise her ahvalde ölümden ve hayatta Allah'ın yardımına dayanan imandır.⁴² İslam realizmine bu amaçtan baktığımız vakit İslami edebiyat kavramının fikrîsel tasavvurunu ve pratik şeklini, etkileyciliği olan özellikle romanda ve hikâyede temsil ettiğini görüyoruz ve aynı zamanda özgün edebiyat sürecinde sanatı ve ahlaki amacı gerçekleştirir.⁴³

Aynı şekilde Velid Kassâb, iki lafızdan oluşan (el-Edebü'l-İslâmî) istilâhının terkihi için şöyle bir yorumda bulunmuştur: İlk "Edebiyat" olan lafız sanatsal ve estetik yönleri olan tüm edebi okulları tüm üslupsal ve ifadesel biçimler açısından birleştirir. Estetik yönün, kelimelerin edebiyat dünyasına geçmesine cevaz verdiğini vurgular. Estetik yön edebiyat için ayırt edicidir. Mesela darbi meselleri diğerlerinden tefrik eder.⁴⁴ Ayrıca bu estetik yön edebiyatçıların çıkardığı farklı fikri ve inanç ekolleri ile beraber tüm edebi eğilimler arasındaki bir ittifak noktasıdır. Bu bağlamda çeşitli muhtevaların etkilerden oluşabilecek tüm olasılıklardan bağımsız olması önemli bir gerçeği dikkat çekmektedir. Benzer şekilde bir toplumla sıkı bağı olan bir muhteviyattan oluşan herhangi bir tecrübeyi değerli olarak seçip ayırmak mümkün değildir. Edebi tecrübe ise bunlardan kaynaklanan faydacılık etkilerden bağımsız apayrı bir değerdir. Yani ne edebi tecrübe ne de eleştirel teorilerle ilişkili olabilecek herhangi ahlaki veya felsefi anlam bu bağımsız meseleyi ihmal etmesi doğru değildir ve onun sırlarını açığa çıkarma konusunda çalışmasında gevşeklik gösterir ya da ona alternatif bir muhteva olur ya da ondan alıkoyucu.⁴⁵ İkinci lafız olan "İslami" ilk bakışta İslam'dan kaynaklanan fikrîsel vizyonunu ortaya koyar. Duyguları İslamileştirebilme yeteneği vardır. Denildiği gibi "İnanç, bu duyguların büyüdüğü topraktır ve daha sonra meyveleri en seçkin edebiyat olacaktır." Din hayatı teslim aldı onu hissetti ve din, yöntemi ile hayat hakkında cümleler kurdu ve ona bağlı kaldı.⁴⁶

⁴² Kâ'ûd, *el-Vâkı'ıyyâtü'l-İslâmiyye*, 16.

⁴³ Velid Kassâb, *Fi'l-Edebi'l-İslâmî* (Dubai: Dârü'l-Kalem, 1419/1998), 26.

⁴⁴ V. Kassâb, *Fi'l-Edebi'l-İslâmî*, 26.

⁴⁵ V. Kassâb, *Fi'l-Edebi'l-İslâmî*, 27.

⁴⁶ Abdurrahman Halil Üheyem, *Devrü's-Şi'r fî ma'reketi'd-da'veti'l-İslâmiyye eyyâme'r-Rasûl*, (Cezayir: eş-Şirketü'l-Vataniyye, 1971), 13.

Eğer bütün edebiyatların fikri ve sanatsal yönleri iç içe ve etkileşimde ise işte bu durumda İslam edebiyatı ıstılahı bu gerçek sabit ikiliyi yansıtıyor. İslam edebiyatı ıstılahı, bu kavram haliyle ve tüm alternatifleriyle modern çağın ürünü ya da 20. yüzyılın son yıllarının bir ürünü değildir bilakis onun kökleri çok derindir. İslam edebiyatı, İslam'ın ilk çıkışından andan itibaren onun çağrısına ayak uydurdu ve onun gizli ve açık davet dönemlerinde ona yoldaşlık etti. İslam düşmanlarının şer ve tuzaklarına karşı onu savundu. İslam edebiyatın araçsalı olan kelime o dönemde tanınan sanat ve ırklar tarafından düzenlenen her türlü sanatta ve ırkta kullanılan araç kelime idi. İslam şairleri, İslam devletinin kurulmasındaki fikri ve davet aşamalarında en büyük rolü üstlenmiştir.⁴⁷ İslam şiiri Allah'a iman etmeyi tekit eder ve imanın rehberliğinde bütün insanları İslam gölgesi altında kardeşlik çağrısında bulunur. Bu şiirler aynı zamanda İslami kişiliklerin tasvirlerini içeriyordu. Müslümanların ölüme meydan okurcasına akidelerinde bağlılık karşında düşmanları tarafından özellikle zayıf Müslümanlara yapılan baskı zulümleri anlatıyordu. İslam devleti egemen bir devlet haline dönüştüğünde şiir, bu egemenliğin düşmanları püskürtme için inisiyatif biçimde mücadele eden bir ifade tarzı olarak geldi ve ayrıca bu devletin ve egemenliğinin inşasına katkıda bulundu; coşkuyu ateşleyerek, bilinçleri ayağa kaldırarak ve duyguları tahrik ettirerek askeri savaşlara katkıda bulundu. Aynı şekilde şiir, İslam ordusunun kuvvetini anlatarak düşmanların kalplerine korku salmak suretiyle psikolojik savaşlara katkıda bulundu. Buna ek olarak savaşlarda ki rolü, aynı vakitte İslam'dan da bahsettiği için akılların İslami bir zihniyete dönüşmesine sebep oldu. Daha sonra şiir İslam'ın manaları tekit edici ve İslam'ın davetinde etkileyici konumda oldu. Müslümanların askeri kuvvetle savaşmaktan aciz olduğu dönemlerde bile şiir, kelimelerle savaşarak, zafer kazandı. Resulâh (s.a.v) savaşlarda kazanılan zafer, Arapları İslamlaştırmak ve İslam'ı neşretme konusunda ki şiirin rolüne göz yumuyor değildi. Aksine Hassan b. Sabit'in dilinden müşriklerin ve terkedenlerin boyunlarına getirecek bir kılıç yapardı.⁴⁸ Bu İslam yürüyüşünde şiir sanatına paralel olarak gelişen nesir ve türleride İslam'ın fikriyatını ve çağrısını asırlarca sürdüren İslam devletlerindeki hemb ütün kırılmalarında hem de bütün zaferlerinde şahitlik etmiştir Modern

⁴⁷ Üheym, *Devrü's-şîr*, 475.

⁴⁸ Veşemî: *Cuhûdu Ebi'l-Hasan 'Alî en-Nedvî*, 60.

asırdaki İslam edebiyatından bahsetmemiz gerekirse, bu çağda yeni edebiyat türleri kullanıldı: Tef'ile kasidesi, hikâye, kısa hikâye, roman, tiyatro vb. Bu sanatsal öğelerden ve yeni deneyimlerden ortaya çıkan estetik unsurlardan da istifade ederek İslam fikriyatını ikame edebilmek için bunlar da kullanılmalı.

1.2. Kavram

İslam edebiyatı alanındaki teorik uygulama ve eleştirisi, bu istilahın kavramını zapt altına alarak tanımlamaya çalışan; toplama ve alıkoyma yoluyla kavramın veciz biçimlerini belirleyen bir dizi tanım üretmiştir. Bu tanımlar arasında Uluslararası İslam Edebiyat Merkezinin benimsediği öncelikli tanım İslam edebiyatını şöyle tanımlıyor: “İnsan, yaşam ve evreni İslam tasavvurunun hudutları içerisinde sanatsal bir surette ifade edilmiş tarzıdır.”⁴⁹ Diğer bir deyişle İslam edebiyatının amaç edindiği konulardan olan insan, hayat ve kâinatı Kur'an ve Sünnete göre açıklayan sanatsal bir ifadedir.⁵⁰ Tanımı İslam tasavvurunun iki esas kaynağı olan Kur'an ve Sünnete göre vasf etmektir. İfade ettiği şeyin arkasında duran Müslüman edebiyatçının vizyonu bu iki husus etrafında çerçevenir.

Merkez, bu alternatif edebiyatın imajını ve işlevini vurgulayan bazı alametler, hususiyetler ve bazı kurallar ekleyerek İslam edebiyatı kavramını genişletmektedir. İslam edebiyatı bu ümmetin öncüsü konumundadır. Allah'a karşı bir sorumluluğu vardır. İslam akidesine olan bağlılıktan kaynaklanan yükümlülüğü olan bir edebiyattır. Onun iletmek istediği mesaj yüce İslam'ın mesajının sadece bir cüz'üdür. Toplum ve insanı yeniden yapılandırma yolunda önemli bir gidişattır ve ayrıca yüce Allah'ın davetine çağırma yolunda İslam kişiliğini savunan araçlardan bir araçtır. Bu edebiyat, İslam ümmetini çağdaş asrın gayya kuyusundan kurtarmak için katkıda bulunduğu bir mesuliyeti vardır. Bu edebiyat çeşitli ırklardan ve dillerden oluşan İslam halklarının edebiyatıdır. Bütün İslam halklarının edebiyatındaki ortak sanatsal hususiyetler onun da hususiyeti sayılır. İslam edebiyatı modern edebi sanatlar için kapılarını açar ve yüce Allah'ın dinini ihlal eden her şeyden beri edip modern edebiyatı da

⁴⁹ Veşemî: *Cuhûdu Ebi'l-Hasan 'Alî en-Nedvî*, 60.

⁵⁰ Râbiḩatü'l-edebi'l-İslâmiyyi'l-âlemiyye, *Ta'rîfu bi-râbiḩati'l-edebi'l-İslâmiyyi'l-âlemiyye*, 2. Basım, 1412, 23.

insanlara sunmak noktasında çaba gösterir ve İslam'ın yüce değerleri ve isabetli yönlendirmeleri İslam edebiyatını zenginleştirdi. İslam'ın ilk edebiyat dili olan Arap dili, yerel halk dili olan âmmîceyi ilk reddeden ve ona savaş çağrısında bulundu.⁵¹Bu hususiyetler, edebiyat alanında hedeflenen İslam asaletinin sorumluluğunu üstlenen toplumdur. İslam edebiyatı bir aidiyet hissidir bir tasavvurdur. Bu tasavvur onun eşsiz nazarından sudur eder. Farklı milletlerin verileri onun potası altında erir.

Her edebiyatçı bir varoluşsal bakış açısına sahiptir. Bu varoluşsal bakış açısı onun yöntemindeki ve düşüncelerindeki sınırları belirler. Müslüman edebiyatçının konumu İslam'ın varoluş algısından kaynaklanır. Bu bakış açısı/konum İslam tasavvurunun vasıfları olan varoluşsal gaye, yaşamdaki asıl rolü, hüviyeti ve temsil ettiği akide ile belirlenir. Varoluşun İslam tasavvuru akidesi beşeriyetin şimdiye kadar görmüş olduğu en kapsamlı olanıdır bu sebeple ki bu edebiyat beşerî edebiyatlar arasından çıkabilecek en yüksek edebiyat oldu.⁵²

İslami tasavvur, insan için hayat için kâinat için edebiyat ve eleştiride kapsamlı bir nazari usul sunar. Bu nazarinin eşkalleri yüzyıllar boyunca süren İslam edebi ürünlerinde bulunmuştur. Edebiyatın gidişatını ussallaştıran açık ve yapıcı eleştiri çağrısı gibi ve edebiyatın usulünün kökleşmesi; formla muhtevanın birbirlerini desteklemesi yoluyla tekâmül noktasını ulaştırmıştır.⁵³

Ebü'l-Hasan Nedvî, çeşitli biçimleri olan edebiyatı, duyguları derinden etkileyen olayların güzel ve içten bir ifadesi olarak tanımladı⁵⁴ ve tanım şudur: “Yaşamı, idraki ve duyguları sadece etkileyici bir kavram üslubu ile ifade edebilmektir.”⁵⁵ Etkileyici güzel ifade ancak kalbi selim olan insani fitratı bozulmamış kişileri etkileyebilir.⁵⁶ Bu tanımlar edebiyatın tabiatını ve amacını belirler ve edebiyatın doğası, etkileyicilik, özgünlük, güzellik, estetik şartlarını bir parça olsun sağlaması gerekir. Nedvî'nin “*Nazârât fî'l-*

⁵¹ Muhammed Adil el-Hâşimî, *el-İnsân fî'l-edebî'l-İslâmî* (Mekke: Mektebetüt-
Tâlib, t.y.), 12.

⁵² Râbiâtü'l-Edebî'l-İslâmî, *Ta'rifü bi-râbiâtü'l-edebî'l-İslâmî*, 23.

⁵³ Ebü'l-Hasan Ali en-Nedvî, *Nazarât fî'l-edeb* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem,
1408/1988), 11.

⁵⁴ Nedvî, *Nazarât fî'l-'Edeb*, 35.

⁵⁵ Veşemî, *Cuhûdu Ebi'l-Hasan 'Ali en-Nedvî*, 76.

⁵⁶ Nedvî, *Nazarât fî'l-edeb*, 18.

edeb”adlı eseri bağlamında ele aldığı konular arasında geçen tanım şöyledir: “Edebiyat, vicdanın derinliklerinden kaynaklanan özgünlük ve canlılık ateşini başkalarının göğüslerinde yanması için duyguların alevlerini taşıyan canlı bir varlıktır. Edebiyat, sağlam Müslüman kişiliği inşa etmek ve örnek olacak bir hayatı yaşamak konusunda teşvik edici bir araçtır.” İkbâl’in daha önce dile getirdiği her şeyi Nedvî, bize sunmuş oldu ve İslam edebiyatı ve eleştirisinde temel ahlaki ve hükümleri tesis etti.⁵⁷

Seyyid Kutub’a gelince “*en-Nağdu’l-edeb: Uşûluhu ve menâhucu*” adlı eserinde “edebiyatı” genel olarak şöyle tanımlamıştır: “Hisli/duygulu deneyimi ilham edilmiş bir surette ifade edilmesidir.”⁵⁸

İslami edebiyatın kendine has/özel bir tanımı vardır o da şudur: “Ruhun İslam’ı duygularla doygunluğa ulaştıktan sonra ki sarf edilen ibarelerdir.”⁵⁹ Bu tanım kendisinden sudur eden ümmetin özelliklerini yansıtan ve o özelliklere sahip olan bir edebiyat sunmak ister. Alt ve üst ilmik ipliklerin kesişmesinden doğan dokumadaki duygusal değerler ile ibaresel değerlerden meydana gelmiş eşsiz tek bir motif oluşturmak içindir.

Bu edebiyat, özgün edebiyatçının yaşam, insan ve evren tasavvuruna dayanmaktadır. Bu tasavvur modern terimle ideolojinin temsil ettiği İslam akidesinin biçimi ve boyutundan sağlanmaktadır. “İslam’ın kendi tasavvuru olduğu müddetçe, Müslüman edebiyatçının yaşam hakkındaki ifadesinin kendine göre özel bir renk/biçim alması doğaldır.”⁶⁰ Edebiyatçının talep ettiği değerlerden edebiyat, sanatçı vicdanında heyecana gark olduğu canlı değerlerden ilham alması sebebi ile hâli değildir. Bu değerler asırdan asra çevreden çevreye ruhtan ruha değişiklik gösterir. Kendine özgü hayat tasavvurundan doğan bu durum bazı insanlarla olan iletişiminden ve insanın kâinatla arasındaki irtibatından kaynaklanır.⁶¹ Edebiyat, kendisi inşa edicisinin benimsediği değerleri ile bağlantılıdır. Edebiyatı ya da genel olarak

⁵⁷ Seyyid Kutub, *en-Nağdü’l-edebî: Uşûluhû ve Menâhicuhû* (Kahire: Dâru’ş-Şürûk, 8. Basım, 1424-2003), 11.

⁵⁸ Seyyid Kutub, *Fi’t-Târîh: Fikra ve Menhec* (Kahire, Dâru’ş-Şürûk, 10. Basım, 1413), 28.

⁵⁹ M. F. Cerrâr, *Haşaişu’l-Kışşati’l-İslâmiyye*, 27.

⁶⁰ S. Kutub, *en-Nağdü’l-edebî*, 114.

⁶¹ *en-Nağdü’l-edebî*, 114.

sanatı doğrudan ifade etmeye çalıştığı değerlerinden ayırmaya çalışmak ya da gerçek insani hissiyatını tecrit etmek beyhudeliktir ama eğer bunu başarırırsak (ve bu imkansızdır) bu değerlerden arındırarak, elimizde sadece içi boş ibareler, kof çizgiler ya da sağır yığınlardan oluşan seslerden başka elimizde bir şey bulamayacağız.⁶² İslam'ın eğer kendine ait tasavvuru varsa bu tasavvur onu temsil eden ve ayırt eden özel değerlere dayanır. Doğal olarak, bu değerler farklı bir kisve altında ve benzersiz bir renkte ifade edilir.

Muhammed Kutup, İslam edebiyatı tanımında bulunur (çünkü özellikle de belirtildiği gibi İslam edebiyat sanatını kastediyordu).⁶³ İslam sanatını tanımlaması bağlamında ifadesi şudur: “İnsan, yaşam ve evreni İslam tasavvuru düzleminde güzel biçimde ifade etmektir.⁶⁴ Bu tanımı bir kez daha şöyle tanımlar: “İslam'ın varoluş tasavvuru perspektifinden varoluş hakikatlerin güzel ifadesidir.”⁶⁵ Muhammed Kutub, İslam edebiyatı kavramını, ıstılahı ve tanımı meselesi tartışmasında sundu.

Dünyadaki insanın yapmış faaliyet alanlarından bir rengini de edebiyat oluşturur ve edebiyat iki kısma ayrılır. Bunlar İslam edebiyatı ve Cahiliye dönemi edebiyatıdır. Cahiliye ıstılahı hem anlamsal hem tarihsel bakımından çok ayrı bir mevzidedir. Yani Hz. Muhammed'in (s.a.v) elçi olarak gelmeden önce ki Arap toplumunun durumu ifade eder ve Cahiliye vaziyeti insanların Rabbani metoda boyun eğmeyi reddettikleri her an ortaya çıkabilecek bir hadisedir.⁶⁶ Buna göre İslami edebiyat, Allah'tan gelenlere bağlı olan Müslümanlar tarafından ortaya konan bir edebiyattır.⁶⁷ Buna karşılık Cahiliye edebiyatı ise Allah'tan gelen şeylere bağlı olmayan kişiler tarafından yapılan edebiyattır bunu yapan ister çağdaş olsun ister çağdaş Müslüman olsun ister gayrimüslim tarafından yapılmış olsun bu durum fark etmez.⁶⁸ Çünkü bu tanım muhtevayı istinat noktası edindiğinden dolayıdır

⁶² Muhammed Kutub, *Min Kadâyâ'l-fikri'l-İslâmiyyi'l-mu'âşır* (Kahire: Dâru's-Şürûk, 1423/2003), 145.

⁶³ Muhammed Kutub, *Menhecü'l-fenni'l-İslâmî* (Kahire: Dâru's-Şürûk, 2. Basım, 1427/2006), 6.

⁶⁴ M. Kutub, *Menhecü'l-fenni'l-İslâmî*, 119.

⁶⁵ M. Kutub, *Min Kadâyâ'l-fikri'l-İslâmiyyi'l-mu'âşır*, 151.

⁶⁶ M. Kutub, *Min Kadâyâ'l-fikri'l-İslâmiyyi'l-mu'âşır*, 152.

⁶⁷ M. Kutub, *Min Kadâyâ'l-fikri'l-İslâmiyyi'l-mu'âşır*, 152.

⁶⁸ M. Kutub, *Min Kadâyâ'l-fikri'l-İslâmiyyi'l-mu'âşır*, 152.

ve desteklediği İslam tasavvurunun bir yönüne öncelik verirken biçim, ifade ya da üslup unsuruna atıfta bulunmaz. Fakat Muhammed Kutub bu unsurların ehemmiyetli olduğu konusunda uyarıda bulundu ve şöyle dedi: “İslam edebiyatına gelince, yani Allah’ın buyruklarına bağlı bir Müslüman tarafından yayınlanan eserler de, sanatsal koşullara sahip olmalıdır. Aksi halde yazar Allah’ın buyruklarına uymuş olsa da, eseri İslami edebiyatın özelliğini taşımaz.”⁶⁹

İslami edebiyatın sanatsal koşullarının yerine getirilmesi ihmal edilmemesi gereken kurucu öğelerdendir. Çünkü edebiyatı sınayan bir mihenk taşıdır ve edebiyatın hanesinde tasnif edici kıstastır, fakat cahiliye edebiyatı yerinde kalmaya devam eder. Nedeni ise, ifade zirvesine ulaşsa, sanatsal yeterliliğin tüm şartlarını yerine getirirse, tasavvur ve hayal dünyasındaki düşünce derinliğini yakalasa da, cahiliye döneminin kavramları İslami kavramlarla çelişiyor olmasıdır.⁷⁰ Görünen o ki, edebiyatı ve İslam düşüncesini bağdaştırmaya çalışan Necib Kılânî’nin aksine Muhammed Kutub, halis/katıksız bir İslami bakış açısını takip etmiştir.⁷¹

Necip Kılânî (1931-1995) İslami edebiyat kavramını, teorik ve uygulamalı olarak çeşitli yazılarında dile getirerek netliğe kavuşturdu. Bu alanda ilk yazdığı eserlerinden olan “*el-İslâmiyye ve'l-mezâhibü'l-edebıyye*” adlı eserinde edebi kavramlar bakımından tabiat ve insanı; dini bakış açılarıyla incelemiştir⁷² ve Necip Kılânî, İslamcılığın, edebiyat, gerçekçi, romantik, varoluşsal, parnasizm ve Batı edebiyatındaki diğer yenilikler olarak bilinen diğer tüm edebiyat ekoller gibi bir doktrin olarak görülemeyeceğini düşünüyor. Necip Kılânî’nin bu düşüncesi edebiyatın belirli bir ekol tarafından kuşatılmayacak kadar geniş olması ve belirli bir kısıtlamaya bağlı kalmasından daha kapsamlı olması temelinde haklıdır ve aslında İslam, zaman ve mekânı aşan kapsamlı bir beşerî dindir ve zamanın ve mekanın doğasıyla uyumlu olabilir ve o ikisinin gelişmiş rasyonel düzeylerine yenilenen şekli ve

⁶⁹ M. Kutub, *Min Kadâyâ'l-fikri'l-İslâmiyyi'l-mu'âşır*, 152.

⁷⁰ Abdurrahman Re'fet Paşa, *Naḥve mezhebin İslâmî fî'l-edeb ve'n-naḥd* (Kahire: Dâru'l-edebî'l-İslâmî, 4. Basım, 1418/1998), 113.

⁷¹ Necip el-Kılânî, *el-İslâmiyye ve'l-mezhebü'l-edebıyye* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987), 147.

⁷² N. Kılânî, *el-İslâmiyye ve'l-mezhebü'l-edebıyye*, 47.

değişmeyen/sabit cevheri ile ayak uydurabilir.⁷³

Bu görüş ışığında, İslamiyet, edebi ve sanatsal bakış açısından, her koşulu aşan ve her kısıtlamadan arınmış mutlak bir aşkın gerçeklik gibi görünmektedir.⁷⁴ Kılânî'nin gördüğü şekilde İslamiyetin çok çeşitli görünüşleri vardır bu görünüşlerin ilki ise Müslüman'ın nazarında ki hakikattir. Bu hakikat ise hakkın, hayrın ve güzelliğin temsil ettiği üçlü boyutun zatta olan birliğidir. Tüm fikri hareketlerin hakka ulaşması gerekir ve tüm davranışların hedefi hayır olmalı ve gördüğümüz, hissettiğimiz ve duygu yaşadığımız her şey bizi güzele götürmesi gerekir.⁷⁵ İslam edebiyatı kavramı şu şekilde netlik kazanıyor: Bu edebiyatın iyimser bir edebiyat olduğundan hareketle objektif subjektifliğin ortasında kalarak tanımlanır ve onun yapısı gereği doğa benzerliklerinden ve taklitten uzaktır ve o özgün bir yapıya sahiptir ve fitri yapısı gereği tüm müstehcen ifadelerden de uzaktır. Yerel ve küresel arasında bir orta yoldur bu görüşün gerektirdiği şudur: "İslam edebiyat kavramının özellikleri sağlam dini kaideler ile ilahi vahyin konularıyla hemhal olmuş ruhla irtibatlı dünya insanın özellikleridir."⁷⁶ Kılânî edebiyatta kaynağı ne olursa olsun İslam tasavvuruna bağlı beşeriyetin tecrübesindeki rolü ve sanatsal üslubun ehemmiyetini ikrar etmede diğerlerinden farklı değildir.⁷⁷

Kılânî kitabının başka bir yerinde bahsettiği şey ise şudur: "Eğer biz İslam edebiyatı hakkında konuşursak aslında düşüncenin mevzularından ve felsefesinin yönelişlerinden bahsetmiş oluruz. Salt kişisel zaviye ve dinin prensipleriyle ilgisi bulunmayan salt sanatsal zaviyelerinden hariç şekilciliğe maruz kalmamak için ciddiyetle çalıştık ve daha sonra sanatsal form hakkındaki kararlarımız, inancı yorumlamaya ya da belli bir bakış açısıyla irtibatlandırılmak zorunlu değildir."⁷⁸

Bu beyan ile İslam edebiyatının en önemli dayanaklarından birini sabitliyor ve İslami eleştirinin en ehemmiyetli ilkelerinden biri belirleniyor. Bu edebiyatın muhtevası, içeriğin İslami tasavvurlar ile ne ölçüde tutarlı olduğunu konusundan fetva

⁷³ N. Kılânî, *el-İslâmiyye ve'l-mezhebü'l-edebiyeye*, 47.

⁷⁴ N. Kılânî, *el-İslâmiyye ve'l-mezhebü'l-edebiyeye*, 48.

⁷⁵ N. Kılânî, *el-İslâmiyye ve'l-mezhebü'l-edebiyeye*, 69.

⁷⁶ N. Kılânî, *el-İslâmiyye ve'l-mezhebü'l-edebiyeye*, 9.

⁷⁷ N. Kılânî, *el-İslâmiyye ve'l-mezhebü'l-edebiyeye*, 79.

⁷⁸ N. Kılânî, *el-İslâmiyye ve'l-mezhebü'l-edebiyeye*, 79.

isteyen bir fikri kaynakçaya sahiptir ve aynı zamanda her tür edebi çevrelerde tanınan sanat kurallarıyla ve özgün olmanın kurallarına kendini adayarak sanatsal kaynakçaya, onun formu sahiptir. Eğer Müslüman bir edebiyatçı dinin esaslarından ilhamını alıyorsa ve o İslam tasavvuruna göre ifade de bulunur ve o edebiyatçı arzuladığı formu tercih eder ve düşüncesinin, vicdanının ve duygularının içinde yoğrulduğu kabı seçtiği gibi özgün fırça darbelerinden oluşan ahenkli tabloyu da seçer. Biz o edebiyatçıdan ruhtaki sanatsal ameliyesinin yankısının hangi cihete ittiğini ve hangi duygularda iz bıraktığından başka bir şey beklemiyoruz.⁷⁹ İslam, edebiyatçının zihin dünyasını yönlendirdiği ölçüde ona özgürlük ufukları ve özgünlüğe giden yolları açar.

İslam edebiyatı kavramı, kapsamlı bir şekilde “*Medhal ile'l-edebi'l-İslâmî*” kitabında şu tanım ile tamamlanıyor: “Müslümanın akidesinin esasına göre hayat, insan ve kâinatı tercüme eden inanmış birinden doğan etkili güzel sanatsal ibaredir ve o ibare bir zevk ve fayda kaynağıdır ve fikirleri ve vicdanı hareket ettirir ve bir konum edinebilmek veya herhangi bir faaliyeti icra etmede bir katalizör görevi görür.”⁸⁰

Görünen o ki bu tanımın kapasitesi ve genişliği daha büyüktür nedeni ise elindeki tüm verileri bir araya getirme çabasından ötürüdür ve bu edebiyatın mahiyetini ve işlevlerini belirlemek için gerekli faktörleri içerir ve o tanım ise biçime, sanatsal üsluba, muhtevaya ve insan deneyimine dayanan edebiyatın doğasını çağrıştırmaya ve kaynağını İslam akidesine bağlı mü'min tarafından temsil edildiği şeklinde tanımlayıp ve onun vazifesini ibareler ile hoşnutluğu bir araya getirmek olarak açıklar. Akıl ve vicdanı hareket ettirmek suretiyle ruhtaki olumlu etkisini gösteriyor. Vakada olan etkisi katalizörlüktür yani elle tutulur işler yapma konusunda ve gözle görülen konular edinme noktasında arzu uyandırır.

Kılânî'nin, üstün medeniyet tecrübesi ile İslam'ın öğretileri ışığında çocuk edebiyatı kavramını, doğru bir tasavvur ile ortaya koymaya çalıştığı yazılarının uzantılarında tanımın kavramsal boyutunu görebiliyoruz ve bu önemli alandaki yazının hususiyeti

⁷⁹ Necîp el-Kılânî, *Medhal ilâ'l-edebi'l-İslâmî* (Beyrut: Dâru İbn Hazm. 2.Basım, 1413/1992), 36.

⁸⁰ N. Kılânî, *Medhal ilâ'l-edebi'l-İslâmî*, 36.

ve çocuk edebiyatını, her türlü estetik değerleri heder etmeden İslamlaştırmak olarak yazılarında açıklamıştır.⁸¹ Bu türdeki edebiyat şöyle bilinir: “İslam’ın akidesinden ilkelerinden ve değerlerinden ilham alan manalarında ve telkinlerinde samimi etkileyici ve güzel edebi ibareler kullanmaktır. Bu ibareler çocuğun zihinsel, psikolojik, davranışsal ve fiziksel olarak inşa etmenin temelini oluşturur. İslami terbiye ve usulüne göre çocukta ki çeşitli kabiliyetleri ve doğuştan gelen yeteneklerini ortaya çıkarmaya ve farkındalığını geliştirmesinde katkıda bulunur. Bu kavram; yapıcı düşünme, İslami tasavvur, dilinin açık ve ikna edici olması ve güzel çekici sanatları içermesi ile İslam edebiyatının şartlarını sağlıyor. Bununla birlikte İslami öğretiler tarafından yönlendirilen ve ayrıca eğitim ve psikolojinin enformasyonu ile çocuğun temel ihtiyaçları olan psikolojik, zihinsel, davranışsal ve fiziksel ihtiyaçları gözetiliyor.⁸²

İmâdüddin Halil, teorik ve uygulamalı olarak İslam edebiyatı ve eleştirisinde kendisinin yazılarından derlenmiş muteber koleksiyonunda İslam edebiyatın özelliklerini özetleyerek İslam edebiyatının tanımındaki üslubu kavramsal olarak sınırladığından dolayı İslam edebiyatına katkıda bulunmuş oldu. İmâdüddin Halil, ilk olarak İslamî eleştiri çağrısında bulunduğu “*Fî'n-Nağdî'l-İslâmiyyi'l-mu'âşır*” adlı eserinde⁸³ bir Müslümanın hayatını esas tutarak ve onun her boyutta yaşamış olduğu tecrübe onu edebi ve eleştirel bir sanatçı haline getirdiğini ve ondan sadır olan her şey kendisinin İslami tecrübesi haline dönüştüğünü ifade etti.⁸⁴

Aslında İslam edebiyatı, yeni ufuklara ve insana açık en geniş estetik görüşü temsil eden İslam sanatının bir dalı olduğu kabul edilir çünkü İslami görüş özünde evrensel bir görüştür ve ayrıca Müslüman insanın ırksal ya da bölgesel sınırları olmayan hatta yeryüzünde bile sınırlanmamış evrensel bir insandır. Evrenin de bir parçası olan insan evrenle etkileşimde bulunmak onunla uyum içerisinde olmayı arzu eder. İnsan sürekli bir hareketle evrenle ahenk içerisinde dir. İnsanın hedefi yüce Allah’a müteveccih ve daima bir gelişim içerisinde olmaktır ve insan estetiği temel olarak

⁸¹ N. Kılânî, *Medhal ilâ'l-edebl'l-İslâmî*, 14.

⁸² İmâdüddin Halil, *Fî'n-Nağdî'l-İslâmî* (Dımaşk & Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1428/2007), 7.

⁸³ İ. Halil, *Fî'n-Nağdî'l-İslâmî*, 8.

⁸⁴ İ. Halil, *Fî'n-Nağdî'l-İslâmî*, 40.

evrensel hareketle beraber insicam halindeki birliği hedeflemektedir.⁸⁵ İslam edebiyatının muhteva meselesinde esneklik olduğu ifade edildiği gibi form konusunda da benzer esneklik dile getirildi ve İslam edebiyatı hangi araçla olursa olsun sanatsal tecrübeyi ifade etmeye açıktır: Kelime, ses, hareket, şekil gibi unsurlar uygun görüldüğü çerçeve içerisinde yer alırlar. Kur'an-ı Kerim'in mucizelerinden biri, sanatsal armağanın en âli ilahi idealini ifade ederek harika bir homejenlik içerisinde kelimeye, sese ve sanatsal biçime dayanan sanatı icra etmede yüce emsallerini insanlığa sunuşudur.⁸⁶

İmâdüddin Halil'i akla getiren bu İslami görüş, hatta bazı örnek çözümlemelerinde mesela Dünya edebiyatından İspanya'ya (Alejandro Casona) ait *Balıkçısız Sandal* adlı tiyatro çözümlemelerinde görünüyor. O tiyatrodaki, "Eğitim ruhu olmaksızın, doğrudan olmayan ve bir şeylere sapmaksızın dünya ve hayat inancı tasavvurundan doğan sanata ve edebiyata dair örnekler vardır." İslamcılarının edebi ve sanatsal verilerinden sıkça öğrendiğimiz inanç tasavvurunun kendiliğinden ortaya çıkması, sadece az sayıda nadir bulunur.⁸⁷

"*Medhal*" ile *Nazariyyetü'l-edebi'l-İslâmî*" adlı kitaplarda İslam edebiyatının geniş nazariyesinin hudutları çizilmeye çalışıldı. Bu nazariye edebi metin oluşturmak için estetik araçlarla İslami görüşü birleştirir. İslam edebiyatını da şu bakış açısıyla tanımlanıyor: "Etkileyici estetik bir kelime ile İslam'ın varoluşsal tasavvurunu ifade etmektir."⁸⁸ Bu tanıma göre İslam edebiyatı birbirleriyle sıkı olan iki temel esasa dayanmaktadır: İslam'ın varoluşsal tasavvuruna sahip olmak ve etkileyici estetikli kelimelerle ifade de bulunabilmek. Böylelikle İslam edebiyatı, güzel kelime aracına sahip herhangi bir edebiyatla eşit düzeydedir. Kişisel tecrübesini karşı tarafa etkileyici bir formatta ulaştırabilmektedir ve onun çerçevesi hayat, insan ve kâinata ilişkin kapsamlı İslam tasavvurudur.⁸⁹

Abdurrahman Refet Paşa, İslam edebiyatının tanımını

⁸⁵ İ. Halil, *Fî'n-Nakd'î'l-İslâmî*, 42.

⁸⁶ İ. Halil, *Fî'n-Nakd'î'l-İslâmî*, 67.

⁸⁷ İmâdüddin Halil, *Medhal ilâ nazariyyâti'l-edebi'l-İslâmî* (Dimaşk & Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1428/2007), 64.

⁸⁸ İ. Halil, *Medhal ilâ nazariyyâti'l-edebi'l-İslâmî*, 64.

⁸⁹ A. Re'fet Paşa, *Nahve mezhebin İslâmî fî'l-edeb ve'n-nakd*, 113.

“*Naḥve mezhebi'l-İslâmî fi'l-edebi ve naḥdihî*” adlı eserinde konu almıştır. Yaşamlarımıza eşlik ettiği hayatımızı onunla ifade ettiğimiz çağdaş İslam edebiyatının acil ihtiyacını ifade etmek bağlamında şu şekilde özet yapmıştır: “Yüce yaratıcının ve mahlukatının İslam tasavvurundan kaynaklanan tabir ile edebiyatçının vicdanı üzerinden insan, kâinat ve hayatın amacına yönelik sanatsal ifade kurmaktır.”⁹⁰ Abdurrahman Re'fet Paşa, sanat ile ifadenin güzelliği istiyor ve bununla birlikte onun ihtişamını, tasvirdeki özgünlüğünü ve parlaklığını da ve bu edebiyatın kapsamlı, faydalı, zevkli ve maksatlı olmasını şart koşuyor. İslam edebiyatının biçimi oraya koyan edebiyattan örnekler sunarak mahiyetini izah etti ve onun çelişme/ihtilaflarını ayırt ederek netliğe kavuşturdu.⁹¹

İslam edebiyatının ehemmiyeti ve ona çağrıda bulunmanın zorunluluğunun hissedilmesi, edebiyatın; fikirleri yayma ve yaygınlaştırmada etkin ve etkileyici bir araç olmasından dolayı gelir. Velid Kassâb, edebiyatı şu şekilde tanımlamıştır: “İnsanı, kâinatı ve hayatı belli bir fikri tasavvurla hissi ve estetiksel bir biçimde ifade etmesidir.”⁹² Kassâb, İslam edebiyatını ise şu şekilde tanımlıyor: “Duygulu ve estetik bir biçimde insan, kâinat ve hayatı dil ile İslam tasavvuruna göre ifade etmedir.”⁹³ Kassâb, bu tanımın kelimelerini şerh etme suretiyle bu edebiyatın kavramsal boyutu şu şekilde vuzuha kavuşturuyor: “Edebiyatçı, duyguların ve hissiyatların ruhta renkten renge girdiği; zulüm, adalet, çirkinlik, güzellik, şer, hayır, hak ve batılın kıstaslarını sunarak duygu ve düşüncelerinden tüm sağladığı şeyler ile İslam akidesini doldurur ve bu İslami metot ve bu tasavvurun hükmettiği fikri görüşler hakkında en âli bir sanatla tabir edilmesidir.”⁹⁴ Bu tanım daha önce geçen tanımların muhtevası ile örtüşür.

Abdülbâsıt Bedr'in, İslam edebiyatı için hazırlamış olduğu *rehber* adlı kitabı, İslam edebiyatı kavramını ihata eden uygulamalı bir girişim sayılır. Bedr, kitabında teorik çabadan ve soyut bir yaklaşımdan kaçınmıştır. İslam edebiyatı kavramı, İslami edebi metin seçiminde Bedr'in benimsediği kıstaslar ile tezahür etmiştir.

⁹⁰ A. Re'fet Paşa, *Naḥve mezhebin İslâmî fi'l-edeb ve'n-naḥd*, 114.

⁹¹ Velid Kaşşâb, *Fi'l-Edebi'l-İslamî* (Dubai: Dâru'l-Ḳalem, 1998), 25.

⁹² Kaşşâb, *Fi'l-Edebi'l-İslamî*, 25.

⁹³ Kaşşâb, *Fi'l-Edebi'l-İslamî*, 25.

⁹⁴ A. Bedr, *Delîlu Mektebeti'l-edebi'l-İslâmî*, 11.

Bu kıstaslar “İslam edebiyatı çatısı altında materyal toplama, değerlendirme ve onları sunma” gibi çalışmalarına rehberlik etti.⁹⁵ Bu çalışma yönündeki ilk adım, İslam edebiyatının kavramını netleştirmek ve sınırlarını tayin etmede ilk kıstası ifade eden aşağıdaki sorulara cevap vermeyi gerektirmiştir: Bu ıstılah hangi metinleri kapsıyor? Niçin kapsıyor? Hangi metinleri içermiyor? Neden içermiyor?

Herhangi bir konuyu İslami bakış açısı ile sunan her edebi çalışma, İslam edebi metnini temsil ediyor.⁹⁶ Bu kavramın ışığında şunu diyebiliriz; eğer edebi metinler, İslam hissiyattan bir hissiyat, fikriyatından bir fikriyat, sorunlarından bir sorun ya da İslami değerlerinin önemini kuvvetlendirmeyi hedefliyorsa bu metinlerin her biri İslam edebiyat metinlerinden bir metin olduğu sayılır.⁹⁷

Abdülbâsıt Bedr, İslam edebiyatı kavramını, kavramın dayandığı iki temel göstergeye odaklanarak açıklığa kavuşturuyor ve o ikisine işarette bulunuyor. İlki edebiyat metni, temelde edebiyatla karşılıklı olan teamülümüzle alakalıdır ve edebiyat metinleri alem-i İslam edebiyatına girmemiz ve ilk kapısından geçmemizde temel şart hükmündedir. Denildiği gibi edebiyat, edebi türleri tanımlayan eleştiri meydanında kökleşmiş sıfatların mecmuasından ibarettir. Her bir türün şartları, üzerinde anlaşılan genel çerçeve içinde eleştirmenler arasındaki bakış açılarındaki farklılıklarından dolayı eleştirmenlerin haşiye bırakmasına sebep olur.⁹⁸ Her bir tür edebiyata, kendisi için özel şartlar ve ard arda gelen eleştirel yargılar, mülâhazalar, peş peşe surette oluşan deneyimler, sürekli özgün çabalar neticesinde oluşan sanat ve estetiğin ilkeleri de ayrıca gerekmektedir. Her ikisinin sanatsal esaslarında ve şartlarında inşa edilen bu edebiyat, hem nesir edebiyatıdır hem de şiir edebiyatıdır. Kasidenin yapısı, şiirsel dil, sanatsal görünüm ve ayırdedici ritimler olan şiir vasıfları, İslam şiir divanları tarafından ortaya konularak; İslam şiir divanları, bu seçmiş oldukları bu vasıfları bina ettiler. Bu unsurlar şiir sanatının hususiyetlerini ve hüviyetini belirleyen şartlar koyarak ıstılahi sınırlar oluşturur. Abdülbâsıt Bedr, eleştirmenlerin ihtilaflarını ve bazı detaylardaki görüş farklılıkları ya da bazı modern

⁹⁵ A. Bedr, *Delîlu Mektebeti'l-edebi'l-İslâmî*,11.

⁹⁶ A. Bedr, *Delîlu Mektebeti'l-edebi'l-İslâmî*,11.

⁹⁷ A. Bedr, *Delîlu Mektebeti'l-edebi'l-İslâmî*,11.

⁹⁸ A. Bedr, *Delîlu Mektebeti'l-edebi'l-İslâmî*,12.

deneyimlerini içeren bu unsurları özgünlük devrimine ve onun akış yönüne yol açmak ve yenilenme ve eleştiri hareketine fırsat tanımak için geniş hudut çerçevesinde ele aldı.

Bu veriler ışığında ister amûdî ya da tefîlî kasidelere dayansın Bedr'in rehberinde İslam şiir divanlarında ki biçim farklılıklarını içermektedir.⁹⁹ İkinci gösterge ise, tüm İslami fikirleri, duyguları ve tutumları barındıran İslam'ın sıfatı ile ilgilidir. Abdülbâsıt'a göre İslami değerleri kuvvetlendirmeye neden olan her şey İslam'dan sayılır ve insan yaşamı konularından herhangi bir konuda İslam'ın kuşattığı bir hissiyat ya da bakış açısı varsa Abdülbâsıt'a göre bu da İslami sayılır.¹⁰⁰ Edebiyatın olduğu her toplumda işlenen toplumsal, politik ve entelektüel sorunlarından her bir sorun eğer İslam'ın bakış açısı ile ele alınırsa İslam'ın edebiyat dairesi içine girer.

İkinci kıstasa gelince, İslam edebiyat kavramının tamamlayıcıdır; (itirazlara rağmen) bu kıstas, müellifi göz ardı edip İslam edebi metninin kendisine odaklanmıştır. Metinde geçtiği şekilde şu şekilde denilmiştir: "Müellifi kim olursa olsun rehberin itimat ettiği metin eğer İslam'ın ve edebiyatın şartlarını gerçekleştiriyorsa hatta müellif İslam'la çelişen başka metinlere sahip olsa bile, çalışmam yazarın kişiliğine ve fikri yönüne değil, edebi metne dayanır ve ben edebiyatçının kişiliğini değerlendirmek ve onu sınıflandırmakla değil aksine İslam edebiyatı hakkında yapılan bir çalışmayı aramak ve edebiyat çalışmalarını değerlendirmekle ilgileniyorum."¹⁰¹

Bu kıstas nesnelğe yaklaşır ve metni tam bağımsız bir yapı; içerik ve form olarak değerlendirmesini sağlar. Tanımlanabilir, analiz edilebilir, yönetilebilir ve bir alana dahil edilebilen açık bir yapıdır. Bu edebiyat, İslami eleştiriden kendi değerlerini bulup çıkarmasını ve yapıcı güzellik unsurlarını ortaya çıkarmasını beklemektedir. Metnin gerçeğini kendi içindeki potansiyeli kılan ve müellifinden ve okuyucularından izole eden yapısal dil eleştirisi ilkelerinden bir ilke olarak bu kıstas kabul edilebilir. Üçüncü kıstasa gelince edebiyat çalışmalarında ki İslam miktarıdır özellikle çeşitli ünitelerden oluşan büyük bir yekündür. Bu kıstas edebiyat

⁹⁹ A. Bedr, *Delîlu Mektebeti'l-edebi'l-İslâmî*,13.

¹⁰⁰ A. Bedr, *Delîlu Mektebeti'l-edebi'l-İslâmî*,13.

¹⁰¹ A. Bedr, *Delîlu Mektebeti'l-edebi'l-İslâmî*,14.

çalışmalarında ki İslam miktarını açığa çıkartıyor çünkü özgün edebiyatçı, eserlerinin bir kısmında ya da çalışmasının bir mevzisinde ancak İslami çizgide bağlı kalabiliyor ve bu çalışmalarındaki düşüncesini, duygusunu ve sanatını İslami görüş ile şekillendiriyor. Düşüncedeki bazı eksiklerin olması, hevanın hâkim olması, devam eden bir geleneğe ayak uydurulmaya çalışılması, başka çalışmalarda ya da çalışmanın başka yerlerinde ki bilinmeyen nedenler yüzünden belki bu çizgi ve bu görüşte sapmalar olabilir. O zaman bu durumda İslam'ın kaidelerine bağlı bir İslami çalışma, onaylanması için İslam edebiyatı bölümüne dahil edilir. Diğeri muhalefet olarak işaret edilir ve muhaliflerin mevziine konur. Abdülbâsıt Bedr şu ibare ile bu kıtası bitirdi: "Çalışma çeşitli pigmentlerden oluşur ve İslam boyası zaman zaman görünür ve kaybolur ve İslam boyasında bazen bazı aşırılıklar görülebilir bu durumu ise Müslümanın vicdanı kabul etmez. Bunun konumu nedir? Bütün olan katışıksız olan büyük edebi çalışmaları bütün aşırılıklardan beri tutacak şart koşacak mıyız?"¹⁰² İnsan tabiatının yükselişindeki ve zayıflığındaki izlerini taşıyan beşerî sonuçlar, edebiyat gerçeğinin bıraktıklarındandır. Sınırlı mülahazalar ve haşiyeler olsa bile genel teveccühte İslam değerlerin destekçisi olan edebi çalışmalar olarak kabul edilir lakin herhangi bir çalışmada tercih edici bir muvazzaf sayesinde İslamiyette asıl edebiyat çalışmalarının saflığı devam ediyor.¹⁰³

Bu tanımlara ek olarak daha önceden de bilinen ve içerik olarak da uyum sağlayan tanımlarda mevcuttur. Muhammed Hasan Berrigaş'ın tanımı gibi ve o İslam edebiyatını şöyle tanımlıyor: "İslam'ın hayat tasavvurunu tüm boyut ve renkleriyle ifade eden edebiyat, İslam'ın sancağını taşıyandır ve o İslam'ın şer'î hükümleriyle muvafıktır ne sebep olursa olsun onun çizgisinden dışarı çıkmaz."¹⁰⁴ Muhammed Hasan Berrigaş'ı İslam edebiyatının kendi tasavvurundan, kendi öz benliğinden inşa edilen bir edebiyat olduğuna işaret ediyor. Bazı ekollerden ve doktrinlerden; onların önünde hemen yenilgiye düşmeden, onları hareketin başı olarak telakki etmeden, onları hedef veya örnek olarak almaksızın ve edebiyatın kaynağı sanki onlarmış gibi düşünmeden istifade

¹⁰² A. Bedr, *Delîlu Mektebeti'l-edebi'l-İslâmî*, 15.

¹⁰³ Muhammed Hasan Berrigaş, *Fî'l-'Edebi'l-İslâmîyyi'l-mu'âşır: Dirâse ve 't-Tâtbîk* (Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 1418), 94.

¹⁰⁴ M. Hasan Berrigaş, *Fî'l-'Edebi'l-İslâmî*, 94.

edilebilir. ¹⁰⁵ Muhammed İkbâl 'Arvî'nin tanımına gelince edebiyatla ilgili daha önce söylenen bütün tanımlarla uyum içerisinde ve o tanım şudur: " Edebiyat; insana, hayata ve kâinata İslami perspektiften bakılmasından hareketle oluşur." ¹⁰⁶ Ömer Abdurrahman es-Sarsî ise şu tanımda bulunur: "Kainat, insan ve hayatın İslam tasavvuruna göre sadır olunmuş güzel bir söz suretinde gelen özel hissi tecrübedir."¹⁰⁷Adnan Ali Rıza el-Nahvî, edebiyatın tüm unsurlarını, boyutlarını, amaçlarını ve bakış açılarını toplamaya çalıştığı bir tanım sunar. el-Nahvî, bu tanımı; insan tabiatından ve onun gerçekle olan teamülünden çıkarır. Aynı zamanda Allah'ın metodunu, edebiyat anlayışını; Allah'ın metodu, edebiyat alanlarındaki kişisel tecrübeler ve sıkıntılar ve gerçeklik çalışmalarının aracılıkları ile gerçek hayattaki misyonunu arz eder.¹⁰⁸ Nahvî tanımını şöyle ifade etmiştir: "İslam edebiyatı insan fitratındaki duyguların ve fikirlerin etkileşimden doğan kıvılcımdır ve bu kıvılcım olaylara deneyimlere ve ilimlere uzanır. Dünya hayatı ve ahiretin ufukları ve bütün evrenin fazlalıkları ve yükleri, kimi zaman bu etkileşimin kıvılcımı ile yetenekleri açığa çıkartır kimi zaman imanı ve tevhidi anlatır. İnsan doğasındaki işgücü potansiyelindeki asıl gayelerin sanatsal güzellik unsurlarıyla beraber o kıvılcımı taşımak, Müslüman toplumun edebiyatını tedrici ve sabit inanç hedeflerini gerçekleştirmek için paylaşmak ve yeryüzünü imar aracılığı ile katkıda bulunmasındaki amacı tasdik ediyor ve temiz inanç medeniyet yapısı ve nazif insan hayatı, Kur'an ve sünnet olan açık Arap lisanıyla gelen Allah'ın metoduna boyun eğiyor."¹⁰⁹

Bu tanım dört önemli şeyi tanımlandığı dilsel üslubun delaletini açığa çıkartıyor bunların ilki insan enerjisinde ki potansiyel İslam edebiyat kaynağını, fikirsel ve hissi olarak ve onun gerçekleştirdiği şeyin ise ilim ve kültür olarak tanımlıyor ikincisini ise insan medeniyetini inşa ederek ve yeryüzü imar ederek İslam ümmetine hizmet etmek olarak tanımlıyor üçüncüsünü ise şuhud

¹⁰⁵ Muhammed İkbâl 'Arvî, *Cemâliyyetü'l-edebi'l-İslâmî* (Dâru'l-Beydâ.1986), 19.

¹⁰⁶ Ömer Abdurrahman es-Sârîsî, *Maqâlât fî'l-edebi'l-İslâmî* (Amman/Ürdün: Dâru'l-Furkân, 1416/1996), 15.

¹⁰⁷ Adnan Ali Rîdâ en-Nahvî, *Taḳvîmu nazariyyeti'l-ḥadâse ve mevḳıfu'l-edebi'l-İslâmî minhâ* (Suudi Arabistan: Dâru'n-Nahvî, 2. Baskı, 1414/1994), 185.

¹⁰⁸ Nahvî, *Taḳvîmu nazariyyeti'l-ḥadâse*, 193.

¹⁰⁹ Abdurrahman Sâlih el-Aşmâvî, *Alâkatü'l-edebiyye bi-şahsiyyeti'l-ümme* (Riyâd: Mektebetü'l-'Abîkân, 2002), 49.

ve gayb alemlerinin de dahil olduğu bütün evreni kapsayacak alana sahip olması olarak tanımlıyor dördüncüsü ise bütün her şeyde ona müveccih olan Allah'ın metodudur. Bu edebiyatın ilk dilinin Arap dili olduğunu üstü örtük bir şekilde tanımında değinmiştik.

Seçkin İslam şairi Abdurrahman el-Aşmâvî'ye ait bir başka tanım, öncelikle 'Aşmâvî şiiirleriyle İslam edebiyatına katkıda bulunduğundan dolayı İslam edebiyatı içerisinde geniş bir tecrübeye sahiptir. İslam'ın vizyonunu kalkındıran ve İslam'ın vizyonu ile tecrübelerdeki sanatı, hissi ve fikri biçimlendiren bu edebiyatın mahiyetini şiiirleriyle temsil edebilmeyi çok arzuladı. Onun nazarında İslam edebiyatı; insan, hayat ve kâinata yönelik safi İslam tasavvurunun köklü kaidelerine dayanır. Bu tasavvur; onda tefekkür ve te'emmül etmeksizin hayatın hiçbir alanını terketmeyen geniş ve kapsayıcı bir tasavvurdur. Ayrıca bu tasavvur zararlı fikirlerden ve doktrinlerden ve evrenin bir çok saklı yönlerinin önünde aşikâr olunan son derece aciz beşeri akıldan sadır olunan kararlara dayanan sapkın beşeri inançlardan bu tasavvur beridir.¹¹⁰ Aşmâvî İslam edebiyatı ıstılahının salâhiyeti hakkındaki şüpheleri reddetmişti ve bunun sebebini ise ıstılah manasındaki sakat anlayış, devamlı reddedici tutumda olmak ve tasavvur eksikliği olarak görüyor. Gerçekte İslam edebiyatı hiçbir şekilde Arap edebiyatını ortadan kaldırmıyor. İslam edebiyatını savunan hiç kimsede Arap edebiyatın ilgasından söz etmemiştir. Aşmâvî, bu edebiyatın meşrutiyetini veren kaide olan İslam tasavvurunu kabul etmenin ışığında, İslam edebiyatı ve genel olan Arap edebiyatı arasında hususan İslam edebiyatı şu yönden daha umumi sayılabilir: İslam tasavvurundan fıskıran tüm edebiyatları kapsar ister Arap dili ile yazılan bir edebiyat olsun ister dünyadaki Müslümanların konuşmuş olduğu diğer diller ile yazılmış olsun fakat bir tasavvurdan ortaya çıkan bir edebiyat olduğundan dolayı daha özel olarak da tasnif edilebilir. Arap edebiyatı ise şu yönüyle daha genel sayılır: Farklı yöntemlerle ve fikirlerle yazılmış olsa bile Arap diliyle yazılan her şeyi kapsar. Arap diliyle yazıldığı müddetçe İslamcılık, ulusçuluk, solculuk, varoluşçuluk ve sosyalist fikri edebiyatlar Arap edebiyatının kapsamı altına girer. Arap edebiyatı şu yönüyle ise diğer dillerdeki edebiyatları kapsamadığından dolayı da daha özeldir denilebilir.¹¹¹

¹¹⁰ Aşmâvî, *Alâkatü'l-edeb bi-şahşıyyeti'l-ümme*, 53

¹¹¹ Aşmâvî, *Alâkatü'l-edeb bi-şahşıyyeti'l-ümme*, 55.

Bu görüşten, her Arap edebi metninin İslam bakış açısından kaynaklandığı ya da İslami edebiyatla bağdaştığı anlaşılıyor ve onun karşı çıktığı durum ise İslami olmayan edebiyattır. Aksine, İslami tasavvurun rahminden doğmamış ancak onunla çelişmeyen edebi metin bu edebiyatta kabul edilebilir. İslam edebiyatı istilahnın yanlış anlaşılabilceğı olan Arap edebiyatının ilga edilmesinin şüphanini iskat eden İslami metoda özgü olan kapsayıcılık ve bilinçli teemmülden hareketle eğer istilahn anlamı bilinçli okunmazsa çünkü ilga kelimesinin edebiyat alanında ortaya çıkışının delili bilinçsizliktir. Hiç kimse bir edebiyatın yönünde ne kadar bozulmalar olsun onu ilga edemez ve ayrıca İslam edebiyatı ve başka edebiyatlar hakkında müsadere kararı da alamaz. Bu meseleye daha önce sahip olan hiçbir beşer yoktur. Müslüman nesillerin önüne çizilen bu edebi sağlam yol açık bir usul şeklidir ve bu sayede sapkın edebiyat yollarında bu İslam usulü\yöntemi sayesinde doğru yoldan sapmazlar.¹¹²

Aşmâvî, İslam edebiyatın, edebiyat ve sanatsal özgünlük arasında dönüşüme uğradığına iddia edenlere ve ayrıca bu sanatsal özgünlüğü sadece irşat ve vaaz edebiyatı olarak görenlere cevap veriyor ayrıca eleştiri ve özgünlük düzeyinde bu edebiyatın ışığında üretilenlere nesnel bakışın İslam edebiyatı şartlarından biri olan sanatsal özgünlüğü açıklıyor. Aşmâvî'nin cevabı ise şudur: "Bu özgünlük belirli konmuş kurallara tabi değildir oysaki herkesin bildiğı edebiyat alanında genel bir çerçeve vardır. Bu ise dilin sağlamlığı, üslup güzelliğı, duygu ve deneyimlerin güvenilirliği ve güzel betimlemelerden oluşmaktadır."¹¹³ Her edebi türün estetik ve özgün uygulamalar adına sunduğı her şeyden İslam edebiyatı daha sonradan istifade edebilir. Estetiğın levazımatından olan bu yön sadece edebiyat için hasredilmiş ve diğerlerine ise bırakılmamış değildir. Bu bağlamda belirtilmesi gereken meseleler arasında (vaaz ve irşat) ve (açıklık ve doğrudanlık) yer almaktadır. (Vaaz ve irşat) meselesi kendi başına sanatsal bir kusur olarak kabul edilmez yalnızca o etkileyici sanatsal betimleme veya büyüleyici güzellik olmaksızın ve her şeyden soyutlanarak sunulduğı vakit kabul görür. Bu metinler eğer tecrübede samimiyet, hayal gücü ve üslup açıdan sanatsal özgünlük şartlarını sağlıyor ise İslam edebiyatı nazarında sadece vaaz etmesine rağmen

¹¹² Aşmâvî, *Alâkatü'l-edeb bi-şahşıyyeti'l-ümme*, 55.

¹¹³ Aşmâvî, *Alâkatü'l-edeb bi-şahşıyyeti'l-ümme*, 61.

güzel bir edebiyattır. Eğer sanatsal özgünlük şartlarını sağlamazsa sanatsal açıdan kabul görülmez.¹¹⁴

Diğer mesele olan (açıklık ve doğrudanlık); (vaaz ve irşat) meselesi ile alakası vardır. İslam edebiyatının hitabında açıklıkla ve doğrudanlıkla nitelendirildiğine dairdir. Sembolizm dalgasının etkisinden sonra modern çağdaki en belirgin özelliklerinden sayılan anlam belirsizliği ve muğlaklık, edebi metin sanatını gözden düşürüyor. Sembolizm dalgası ise şudur: Alışılmadık konuları ifade ederek yeni dil bağlantılarını bularak ve va'd olunan dilin işlevini değiştirmeye çalıştı böylece metinler, semboller, efsaneler ve ezoterik psikolojik işaretlerle doldu. Arap edebiyatı her zamanki gibi bu dalganın etkisinden etkilenmedi ve ayrıca sayıları hiç de az olmayan modernliğe çağrı yapılan metinlerde müphemlikte boğulan sembolizm ve gizemliliğin eksikliklerini açıkladı. ¹¹⁵ Burada İslam edebiyatın bir tutumu vardır. Bu tutumun ilki şudur: Ona karşı durmayıp kelimenin arkasında edebiyatçının fikrini gördüğünüz ince bir kapakla örtülen ilham geçidi olan remze, İslam edebiyatı saygı duyar. Herhangi bir kelimedede şiirin anlamı için kullanılan şiirsel remiz ile batı edebiyatının kullandığı remiz ayrıdır. Alıcı kimselere, duyguları ve fikirleri ulaştırmak için iki önemli araç olan doğrudanlık ve açıklık Müslüman edebiyatçının omuzlarına atılan bir mesaj olarak vâf ediliyor fakat ikisinin kusuru olarak şu deniyor: “ Edebi sanat çalışmalarına karşı üstün geldiklerinde şiir vezinleri hariç kaside kelimeleri birbiriyle irtibatı bulunmayan sıralı cümleler haline dönüşüyor ve burada edebiyatın ruhu, tasvirdeki güzellik ve ibarelerdeki ilham vericilik içerilmiyor.” ¹¹⁶ Yukarıda geçenler doğruluyor ki İslam edebiyatı Müslüman edebiyatçının sembolik/remiz ilham gereksinimini inkar etmiyor hatta onu uygun ve güzel bir şekilde kullanılması konusunda ısrar ediyor. Kullanılacak olan bu remiz ister tarihi ister çağdaş ister beşerî ya da beşeri ilgilendirmeyen bir öge olsun onun vazifesi insanlar üzerinde bir etki oluşturmak ve hoşnut etmektir. Sağlam bir eleştiri zaviyesinden bu meseleye baktığımızda edebi bir metinde donukluk ve kuruluk kabul edilemez bir durumdur. Son olarak İslam edebiyatının hüviyeti İslam tasavvurunun varlığa dair ortaya koyduğu edebiyat onun yapısı şekillendirmiştir. İslam

¹¹⁴ Aşmâvî, *‘Alâkatü’l-edeb bi-şahşıyyeti’l-ümme*, 76.

¹¹⁵ Aşmâvî, *‘Alâkatü’l-edeb bi-şahşıyyeti’l-ümme*, 69.

¹¹⁶ Aşmâvî, *‘Alâkatü’l-edeb bi-şahşıyyeti’l-ümme*, 73.

edebiyatı, ruhların duygularını ifade eder, umutlarını ve acılarını somutlaştırır, büyük ve küçük milletlerin meselelerini ve İslam'ın evren, hayat ve insan tasavvuru yoluyla genel ve özel kaygılarını tasvir eder. Bu kapsamlı tasavvurdan ortaya çıkan İslam edebiyatıdır. Kabul görülen edebiyat, İslam edebiyatı ile mutabık olan edebiyattır ve karşı durulan ise gayri İslami olan edebiyattır.¹¹⁷ Aşmâvî özellikle bu edebiyatı gösteren ıstılah hakkında şu şekilde karar veriyor: Yenilik, İslam'ın doğuşundan bu yana desteklediği ve sağladığı İslam edebiyatı değil ıstılahı isimlendirirken olan sınırlamadır ve bu kavramı tanımlamak ve buna atıfta bulunmak için acil bir ıstılah va'ç etmeye gerek yoktu. Buna ek olarak, o zamanki entelektüel ve edebi sapmalar ideolojik ve felsefi bir temele dayanmıyordu sadece şahsi/ferdi bir hareketti. Aksine son asırlarda ki gelişen olaylar fikri ve edebi sapmalardır ve o sapmalar kurumsalmış algıya ve bir metoda dayanır ve o önderlere ve savunuculara sahiptir ve hatta onu benimseyen ve onu desteklemek ve neşretmek için çabalayan bir devleti vardır, onun için kuramlar ve müfredatlar geliştirmiş ve onun hakkında akademik çalışmalar ve araştırmalar yazmıştır ve esasen Müslümanların kendi bağımsız metotlarına ve İslami tasavvura dayalı bir İslami edebiyat teorisine sahip olmaları zorunluydu. Çünkü bu metodoloji bu asrımızda ki sistematik edebi bozulmalara karşı koyabilecek bir metodolojidir ve İslam edebiyat ıstılahı da bunu yapmıştır.¹¹⁸

Bu farklı dilsel üslup tanımları, ıstılahların yaygınlık kazandığı geçen asrın ikinci yarısında İslam edebiyatın anlamını tarif ediyorlar ve bu edebiyatı tanımlamaya gerek duymalarında ki ortak sebep ise şudur: “Edebiyatın, İslam akidesine ve onun varoluşsal tasavvurundaki muhtevasına göre temellenip ve ondan sadır olan şeyleri temsil etmek için çaba göstermesi ister ihtimam derecesindeki meseleler olsun ister biçim ve dil ya da umumi estetik değerler düzeyinde olsun.”¹¹⁹ İslam edebiyatını bütün boyutlarıyla kavramak bu tanımlardan bakmayla görünür ve bu tanımlar, Müslüman edebiyatçıların tecrübesini ve Arap ve İslam ülkesinin meselelerinde ki konumunu ve ihtimam verdiği tüm fikri

¹¹⁷ Aşmâvî, *‘Alâkatü'l-edebe bi-şahşıyyeti'l-ümme*, 81.

¹¹⁸ Mîcân er-Ravîlî & Sa'd el-Bâzi'î, *Delîlü'n-nâkıdi'l-edebe* (Beyrut: el-Merkezü's-Sakâfiyyü'l-'Arabî. 2. Basım, 2000), 19.

¹¹⁹ M. A. el-Hâşimî, *el-İnsân fi'l-edebe'l-İslâmî*, 14.

meşguliyetleri ve bütün bedenlerini kaplayan emelleri ve karşılaştığı meydan okumaları hakkında ifadelerde bulundular ve aynı şekilde küresel ve insani tecrübelerden seçkin olanların tecrübeleri hakkında da ifade bulundular. Bu tanımlar, İslam'ın kapsamlı görüşünü insana, topluma, gerçeğe ve tüm varlıklara yansıtırlar. Bir yandan tecrübelerini sunabilmek ve onun düzenli dizisinden, iletişim ve ifade aracı haline gelen dilin güzelliklerinden ve nakil yapmak için ondan uygun biçim yapılan edebi sanat güzelliklerden zinet alabilmek için bu ifadeler ile isimlendirilirler. Diğer yandan ise İslam edebiyatı önceki edebiyatı canlandırma merhalesi değildir ve günümüzdeki tüm edebiyatlardan ve milletlerin miraslarından istifade edilse bile sadece o sanatsal özgünlüğün İslam tasavvuru aracılığı ile yeni bir yoldur. İnsani değerler; edebiyat, felsefe ve tasavvuru en iyi şekilde koruyor/himaye ediyor ve o her tür renk ve sanattaki edebiyatçıları çeken zengin ve verimli alanlardaki nüfuslarda etkili, çeşitli, geniş ve kapsamlı insani ufuklara sahiptir. Arap edebiyatı; insan, evren ve hayat meselelerine bakış da İslam'ın varoluşsal tasavvurunun muhtevasından ilham alır. Fakat bu edebiyat dünyanın bütün kıtalarındaki Müslümanları kuşatmak için bölgesel eksenleri ve ulusal hudutları aşıyor ve o edebiyat yeni çizgisini dünyaya ve yeni dünyalara müjdeliyor. Fikri ve ifade mirasımızın selametini, yenilenmiş özgünlük ve velut olmak esaslarına dayanan edebi mirasımız garanti eder.

Sonuç

İslam edebiyatı istilahlı yeni bir kullanım değildir. Cahiliye asrından sonra gelen edebiyat dönemine işaret edilerek, edebiyat tarihi yazılarında kullanılmıştır. Vahyin başlangıcı ve Kur'an'ın nüzulüyle beraber İslam nurunun doğmasıyla başlayan dönem gibi. Bu dönem Resulullah'ın büyük sahabeleri olan Hulefâ-yı Râşidîn dönemine kadar uzanmıştır. Bilindiği üzere bu dönem edebiyatına Sadru'l-İslam edebiyatı da denmektedir. Bu edebiyat modern kullanımda paradoksal bir anlamla şekilleniyor. Bu durum, şiirinde ve nesrinde İslam'ın prensiplerine ve değerlerine bağlı bir Müslüman tarafından yayınlanan edebiyatla sınırlı olmasıdır. Bu tanımın ışığında yüce değerleri, ışıklı ilkeleri, parlak öğretilerinden oluşan İslam daveti ve onun terennüm ettiklerini ihlal eden tüm edebiyatlar ayrıca bu edebiyat Müslüman tarafından yayınlansa bile İslam dairesinden uzaklaşırlar.

Ana ıstılahın (İslam edebiyatı) yerine farklı ıstılahlar önerilmiştir. Davet edebiyatı, İslami yöneliş, Müslüman edebiyatı, İslam halkların edebiyatı, İslam akidesi edebiyatı ve Ahlaki edebiyat ıstılahları gibi. Bu ıstılahların mahiyetleri iyice incelendiklerinde ve medlul ve dal alakasının tetkikinde ana ıstılahın seviyesine yükselemezler çünkü İslam edebiyatı ıstılahı, bütüncül bir şekilde modern anlamları yerine getirmesi ayrıca alternatif ıstılahların içerdiği anlamları kısmen karşılamasıdır.

İslam edebiyatı ıstılahı bu kavramıyla ve tüm alternatifleriyle modern çağın bir ürünü veya yirminci yüzyılın son on yıllarının ürünü değil bilakis onun ortaya çıkışı çok eskidir. İslam davetinin doğuşunun lahzasından itibaren ona eşlik etti. İslam'ın gizli davet döneminde ona yol arkadaşı yaptı. Düşmanların hilelerine ve şerlerine karşı onu savundu. İslam edebiyatı kelimesinin tüm unsurları o zamanki dönemde tanınan ırklarda ve sanatlarda, herhangi bir ırkın düzenlediği ve herhangi sanatın katıldığı yarışmalara eşlik etmiştir.

İslam edebiyatı, belirgin bir şekilde eleştiride ve edebiyatta bütüncül nazariyatın usullerine dayanan İslam tasavvurunun sınırları içerisinde insan, hayat ve evren amacına yönelik sanatsal ifadelerde bulunmaya dönüştü. Bu nazariyatın özellikleri yüzyıllar boyunca devam edegelen İslam edebiyatının ürünlerinde bulunmuştur. Araştırmacıların da belirttiği gibi, edebiyat sürecini rasyonelleştiren yapıcı açık eleştirilerin getirilmesi bir gerekliliktir.

Kaynakça

- Abdurrahman Re'fet Paşa. *Naḥve mezhebi İslâmî fi'l-edeb ve'n-naḥd*. Kahire: Dâru'l-Edebi'l-İslâmî, 4. Basım, 1418/1998.
- Ahmed el-Ced'. *Dirâsât fi'ş-şî'ri'l-İslâmî*. Amman/Ürdün: Dâru'q-diyâ. 1. Basım, 1422/2001.
- Ahmed Abdüllatif el-Ced' & Hüsnî Edhem Cerrâr: *Şu'ârâ'u'd-da'veti'l-İslâmiyye fi'l-aşri'l-ḥadîs*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle. 2. Basım, 1401/1981.
- Abdülbâsit Bedr. *Delîlu mektebeti'l-edebi'l-İslâmî fi'l-aşri'l-ḥadîs*. Amman-Ürdün: Dâru'l-Beşîr, 1431/1993.
- Abdülhamid İbrahîm. "el-Edebü'l-İslâmî ve'l-Ḥurûc mine'l-me'zaḳ". *Mecelletü'l-edebi'l-İslâmî- Râbiḩatü'l-Âlemi'l-İslâmî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle; (Yıl 3, Sayı 11). Rebiulevvel 1417/1996.

- Aşmâvî, Abdurrahman Sâlih. 'Alâkatü'l-edeb bi-şahsiyyeti'l-ümme, Mektebetü'l-'Abikan, 2002.
- Berrigaş, Muhammed Hasan. *Fî'l-'Edebi'l-İslâmîyyi'l-mu'âşır: Dirâse ve't-Tâtbiğ*. Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 1418.
- Cerrâr, Me'mûn Ferîz. *Nazarâtü'l-İslâmiyye fî'l-edeb ve'l-hayât*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1414/1993.
- Cerrâr, Me'mûn Ferîz. *Haşâ'îşu'l-kışşati'l-İslâmiyye*. Cidde: Daru'l-Menâra, 1408/1988.
- Cündî, Enver. el- *Haşâ'îşu'l-edebi'l-'Arabî fî muvâceheti nazariyyâti'n-nağdi'l-edebiyi'l-hadîs*. Beyrut: Dârü'l-Kitâb, t.y.
- Cündî, Enver. "Min Eslimeti'l-edebi'l-'Arabî ilâ inşâ-i edebin İslamî". *Mecelletü'l-edebi'l-İslâmî*. (Yıl 2, Sayı 7). Muharrem 1416.
- Ebû Salîh, Abdülkuddûs. "Şübhetü'l-muştalâh". *Mecelletü'l-edebi'l-İslâmî*. (Yıl 2, Sayı 8). Rebiussânî 1416/1995.
- Hadîsî, Behçet Abdulgafûr. *el-Kaşîdetü'l-İslâmiyye ve şu'arâ'uha'l-mu'âşırûn fî'l-İrâk*. İskenderiyye: el-Mektebü'l-Câmi', 2003.
- Halîl el-Mûsâ. *el-Hâdâse fi hareketi's-şî'ri'l-'Arabıyyi'l-mu'âşır*. Dımaşk: el-Cumhûriyye, 1991.
- Hantûr, Ahmed Muhammed Alî. "Muştalaḥu'l-edebi'l-İslâmî beyne eydi'd-Dârisîn". *Mecelletü'l-edebi'l-İslâmî*. (Yıl 2, Sayı 5). Receb 1415.
- Hâşimî, Muhammed Adil. el- *el-İnsân fî'l-edebi'l-İslâmî*. Mekke: Mektebetüt-Tâlib, t.y.
- Haşimî, Âbid Tefvîk. *el-Vecîz fî'l-edebi'l-İslâmiyyi'l-mu'âşır ve târîḥihî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420-2000.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. 3 Cilt. Dımaşk: Dâru Subḥ. 5. Basım, 1430/ 2009.
- İmâdüddin Halîl. *Fî'n-Nağdi'l-İslâmî*. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, Dımaşk & Beyrut: 1428/2007.
- İmâdüddin Halîl. *Medḥal ilâ nazariyyâti'l-edebi'l-İslâmî*. Dımaşk & Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1428/2007.
- Ḳaddûr, Ahmed Muhammed. *Mebâdiü'l-lisânîyyât*. Dımaşk & Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, 1419/1999.
- Ḳaddûr, Ahmed Muhammed. *el-Muḥtâr fî'l-edebi'l-İslâmî*. Dâru'l-Fikr, 1414/1993.
- Kâ'üd, Hilmî Muhammed. *el-Edebü'l-İslâmî: el-fikra ve't-tâtbiğ*. Riyad: Dâru'n-Neşr, 1428/2007.

- Kâ'ûd, Hilmî Muhammed. *el-Vâk'iyetü'l-İslâmiyye fî rivâyâti Necîb el-Kilânî Dirâse naqdiyye*, Dâru'l-Beşîr, Amman/Ürdün, 1996.
- Kilânî, Necîb. *el-İslâmiyye ve'l-mezhebü'l-edebîyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987.
- Kilânî, Necîb. *Medhal ilâ'l-edebî'l-İslâmî*. Beyrut: Dâru İbn Hazm. 2.Basım, 1413/1992.
- Kilânî, Necîb. *Edebü'l-ettâl fî dav'i'l-İslâm*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle. 4. Basım, 1419/1998.
- Muhammed b. Azzûz. *Mu'cemu muştalahâtü'l-edebî'l-İslâmî*. Riyad: Dâru'n-Nahvî, 1427/2006.
- Muhammed İkbâl 'Arvî. *Cemâliyyetü'l-edebî'l-İslâmî*. Dâru'l-Beydâ.1986.
- Muhammed Kutub. *Menhecü'l-fenni'l-İslâmî*. Kahire: Dâru's-Şürûk, 2. Basım, 1427/2006.
- Muhammed Kutub. *Min Kadâyâ'l-fikri'l-İslâmiyyi'l-mu'âşır*. Kahire: Dâru's-Şürûk, 1423/2003.
- Nahvî, Adnan Alî Rıdâ. *Ta'vîmu nazariyyeti'l-hadâse ve mevki'ü'l-edebî'l-İslâmî minhâ*. Suudi Arabistan: Dâru'n-Nahvî, 2. Baskı, 1414/1994.
- Nâyif Ma'rûf. *Edebü'l-İslâmî fî 'ahdi'n-Nübüvve ve Hilâfeti'r-Râşidîn*. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2. Basım, 1418/1998.
- Nedvî, Ebü'l-Hasan Ali. en- *Nazarât fî'l-edeb*. Dimaşk: Dâru'l-Çalem, 1408/1988.
- Râbiṭatü'l-edebî'l-İslâmiyyi'l-âlemiyye. *Ta'rîfu bi-râbiṭati'l-edebî'l-İslâmiyyi'l-Âlemiyye*, 2. Basım, 1412.
- Ravilî, Mîcân & Sa'd el-Bâzi'î. *Delîlü'n-nâkdi'l-edebî*. Beyrut: el-Merkezü's-Saḳâfiyyü'l-'Arabî. 2. Basım, 2000.
- Sâbir Abdüddâim. *Edebü'l-İslâmî beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk*. Kahire: Dâru's-Şurûk. 2. Baskı, 1422/2002.
- Sâ'd Ebu'r-Rıdâ. "Edebül-İslâmî beyne'l-mefhûm ve't-ta'rîf ve'l-muştalah". *Mecelletü'l-edebî'l-İslâmî*. (Yıl 2, Sayı 7). Muharrem 1416/1995.
- Sâ'î, Ahmed Bessâm. *el-Vâk'iyetü'l-İslâmiyye fî'l-edebî ve'n-naqd*. Cidde: Dâru'l-Menâra, 1405/1985.
- Sârîsî, Ömer Abdurrahman. *Maḳâlât fî'l-edebî'l-İslâmî*. Amman/Ürdün: Dâru'l-Furḳân, 1416/1996.
- Seyyid Kuṭub. *Fî't-Târîḫ: Fikra ve Menhec*. Kahire: Dâru's-şurûk, 10. Basım, 1413.

- Seyyid Kutub. *Haşâ'ısu't-taşavvuri'l-İslâmî ve muğavvimâtuhû*. Kahire: Dâru's-Şürûk, 16. Basım, 2005.
- Seyyid Kutub. *en-Nağdu'l-edebî: Uşûluhû ve Menâhicuhû*. Kahire: Dâru's-Şürûk, 8. Basım, 1424-2003.
- Şeltâg Abbûd. *Hadâ'ıku's-şî'ri'l-İslâmiyyi'l-Mu'âşır*. Beyrut: Dâru'l-Melâk, 1422/2002.
- Üheym, Abdurrahman Halil. *Devrü's-şî'r ff ma'reketi'd-da'veti'l-İslâmiyye eyyâme'r-Rasûl*. Cezayir: eş-Şirketü'l-Vataniyye, 1971.
- Velîd Kassâb. *Fi'l-edebî'l-İslâmî*. Dubai: Dâru'l-Ğalem, 1419/1998.
- Velîd Kassâb. *Min Ğadâyâ'l-edebî'l-İslâmî*. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 2008.
- Veşemî, Abdullah Sâlih. *Cuhûdu Ebi'l-Hasan 'Alî en-Nedvî en-Nağdıyye ff'l-edebî'l-İslâmî*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1426/2005.